

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ БУЛІНГУ У
СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ**

Виконав: магістрант 2-го курсу, групи 8.2319ср
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
О.В. Матяш

Керівник: доцент кафедри соціальної філософії та
управління,
доцент, к.філос.н, Ель Гуесааб К.

Рецензент: доцент кафедри соціальної філософії та
управління,
доцент, к.філос.н, Маліновська О.С.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії
та управління

_____ Т.І.Бутченко
«_____» _____ 2020
року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

_____ Матяшу Олександрю Валентиновичу

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи _____ Формування стратегії захисту жертв булінгу у соціальній роботі

керівник роботи _____ Ель Гуесааб Карім, к.філос.н., доцент,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «25» травня 2020 року № 605-с

2. Строк подання студентом роботи _____ 8 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи _____ Алексєнко, Т. Ф. Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості. *Шлях освіти*. 2012. № 2. С. 12-16.; Волков Б. С. Психология подростка. Москва : Астрель, 2002. С. 147.; Дубровська Є. М. Насильство в школі: Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 36с.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати дослідження формування стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі 2. Уточнити поняття «булінг», «жертва», «агресор», «соціальна робота». 3. Визначити принципи та методи дослідження формування стратегій захисту жертва булінгу у соціальній роботі 4. Проаналізувати нормативно-правове забезпечення протидії булінгу 5. Розглянути булінг як соціально-психологічне явище в Україні 6. Визначити стратегії захисту жертв булінгу для їх психологічної реабілітації 7. Проаналізувати використання стратегій захисту жертв булінгу в соціальній роботі в інших країнах 8. Запропонувати детермінанти оптимізації психологічної реабілітації жертв булінгу за допомогою стратегій захисту

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Ель Гуесааб К., доцент кафедри соціальної філософії та управління	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Ель Гуесааб К., доцент кафедри соціальної філософії та управління	24.06.2020	24.06.2020
Розділ 3	Ель Гуесааб К., доцент кафедри соціальної філософії та управління	26.09.2020	26.09.2020

7. Дата видачі завдання 25 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Березень –квітень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Травень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Червень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Липень – серпень 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Вересень – жовтень 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Листопад 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент _____ Матяш О.В.

Керівник роботи _____ Ель Гуесааб К.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С. Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 78 сторінок 72 позицій у списку літератури.

БУЛІНГ, ЖЕРТВА, АГРЕСОР, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Мета дослідження: проаналізувати стратегії захисту жертв булінгу в соціальній роботі.

Об'єкт дослідження: психологічна реабілітація жертв булінгу.

Предмет дослідження: стратегії захисту жертв булінгу.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Гіпотеза: стратегії та підходи для протидії булінгу та захисту його жертв, що довели свою ефективність у зарубіжних країнах, за умови адаптації до українських реалій, можуть використовуватись в системі державних навчальних закладах.

Висновки:

1. Перша згадка про насилля в дитячому колективі відноситься ще до XVI століття, а перша наукова публікація про булінг з'явилась більше ста років тому – у 1905 році. За даними дослідження UNICEF Ukraine, яке було проведено у 2017 році, Україна посіла четверте місце серед усіх країн світу за рівнем підліткової агресії. Перед Україною розташувались Росія, Білорусь та Албанія.

2. Булінг – явище, що може виникнути в організованих, сталих дитячих колективах, стосується і впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі.

3. Ефективним методом для захисту жертв булінгу, виступає стратегія, яка була запропонована та розроблена психологом з Великобританії Сью Янг.

SUMMARY

Qualification work consists of 78 pages and 72 literature sources.

BULLING, VICTIM, AGGRESSOR, SOCIAL WORK

Research purpose is to analyze the strategies of protecting victims of bullying in social work.

Research object is the psychological rehabilitation of bullying victims.

Research subject is the strategies of protecting bullying victims.

Research methods are analysis, synthesis, induction, deduction.

Research hypothesis is that strategies and approaches to combat bullying and protect its victims, which have proven their effectiveness in foreign countries, provided they are adapted to Ukrainian realities, can be used in the system of public educational institutions.

Conclusions:

1. The first mention of violence in the children's community dates back to the XVI century, and the first scientific publication about bullying appeared more than a hundred years ago – in 1905. According to a UNICEF Ukraine study conducted in 2017, Ukraine ranked fourth among all countries in the world in the level of adolescent aggression. Russia, Belarus and Albania are in front of Ukraine.
2. Bullying is a phenomenon that can occur in organized, sustainable children's groups, affects all its members, leading to disruption of the educational process at school, causes long-term consequences for the individual, sometimes remote in time.
3. An effective method for protecting bullying victims is a strategy proposed and developed by British psychologist Sue Young.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ БУЛІНГУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	9
1.1. Історія дослідження формування стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі.....	9
1.2. Уточнення основних понять дослідження: «булінг», «жертва», «агресор», «соціальна робота».....	11
1.3. Принципи та методи дослідження формування стратегій захисту жертва булінгу у соціальній роботі.....	15
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ БУЛІНГУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	19
2.1. Нормативно-правове забезпечення протидії булінгу.....	19
2.2. Булінг як соціально-психологічне явище в Україні.....	24
2.3. Стратегії захисту жертв булінгу для їх психологічної реабілітації.....	40
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ БУЛІНГУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	47
3.1. Аналіз використання стратегій захисту жертв булінгу в соціальній роботі в інших країнах.....	47
3.2. Детермінанти оптимізації психологічної реабілітації жертв булінгу за допомогою стратегій захисту.....	53
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема жорстоких та насильницьких дій дітей привертає увагу модерного суспільства і знаходить свій відбиток в зарубіжних та вітчизняних дослідженнях.

Реальністю стало пропагування культу сили та жорстокості в ЗМІ, зниження виховного запасу сім'ї, порушення взаємодії між школою та сім'єю, поширення прикладів асоціальної поведінки. Змістовного поширення набув факт булінгу у загальноосвітніх навчальних закладах. Так, за рівнем агресії підлітків Україна посідає четверте місце в Європі після Росії, Албанії і Білорусі – відзначають у Всесвітній організації охорони здоров'я. За даними дослідження, проведеного Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України», – від 24% до 37 % дітей в школах потерпають від насилля і найбільший цей показник серед підлітків 12-14 років.

Всесвітня організація охорони здоров'я проводить періодичний моніторинг аспектів діяльності школярів, які відгукуються на їх здоров'ї. Так, ця організація досліджувала ситуацію стосовно підлітків, яких зачіпали в школі не менше двох разів протягом місяця останні кілька місяців.

Згідно з даними ВООЗ, отриманими внаслідок моніторингового дослідження, в Україні регулярного насилля в школах зазнають близько 17 % дівчат і 16 % хлопців 11–15-річного віку. Самі регулярно ображають інших 16 % українських школярів та 12 % школярок.

Шляхом до подолання цієї ситуації, виступають стратегії захисту для жертв булінгу, для їх подальшої психологічної реабілітації.

Проблемна ситуація пов'язана з тим, що в Україні не до кінця сформовані стратегії для захисту жертв булінгу.

Першочергові дослідження в цій темі здійснили зарубіжні науковці, такі як: Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер. Вони розглядали структуру булінгу, шукали шляхи для його подолання.

Вітчизняними дослідниками у цій сфері виступають: О. О. Барліт, І. С. Бердишев, А. А. Бочавер. Вони також шукали шляхи подолання булінгу, та вивчали які наслідки він створює.

Незважаючи на велику кількість досліджень, проблема удосконалення стратегій жертв булінгу у соціальній роботі в Україні залишається актуальною та потребує кваліфікованого дослідження.

Об'єктом дослідження виступає психологічна реабілітація жертв булінгу.

Предмет дослідження – стратегії захисту жертв булінгу.

Мета дослідження: проаналізувати стратегії захисту жертв булінгу в соціальній роботі.

Завдання дослідження:

- розкрити історію дослідження формування стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі;
- уточнити основні поняття дослідження: «булінг», «жертва», «агресор», «соціальна робота»;
- визначити принципи і методи дослідження формування стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі;
- дослідити булінг як соціальний феномен в Україні та в світі;
- розкрити основні форми булінгу;
- розкрити зміст основних стратегій захисту жертв булінгу для їх психологічної реабілітації;
- здійснити аналіз використання стратегій захисту жертв булінгу в соціальній роботі в інших країнах;
- запропонувати детермінанти оптимізації психологічної реабілітації жертв булінгу за допомогою стратегій захисту;

Гіпотеза: стратегії та підходи для протидії булінгу та захисту його жертв, що довели свою ефективність у зарубіжних країнах, за умови адаптації до українських реалій, можуть використовуватись в системі державних навчальних закладах.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків і списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ БУЛІНГУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

1.1. Історія дослідження формування стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі

Перша згадка про існування насильства в дитячому колективі відноситься до 16 століття, а перша публікація наукового матеріалу про знущання з'явилася понад сто років тому - в 1905 році. Але сама проблема існувала задовго до перших публікацій. Залякування як таке існувало завжди в людському суспільстві. У тому числі, коли ця компанія вважалася зграєю. Зараз знущання одних людей над іншими, це соціальне явище, яке присутнє на різних етапах становлення та розвитку людської особистості, починаючи від початкової системи соціалізації – школи. Знущання відбуваються у військових, вищих навчальних закладах, серед постійної групи друзів та колег на роботі, а також основної складової людського суспільства – сім'ї. А останнім часом, у зв'язку з розширенням віртуального існування людини, вплив набуває новий тип соціального переслідування – кібер-знущання.

«За даними дослідження UNICEF Ukraine, яке було проведено у 2017 році, Україна посіла четверте місце серед усіх країн світу за рівнем підліткової агресії. Перед Україною розташувались Росія, Білорусь та Албанія. Серед 67% потерпілих школярів 40% не розповідають про насилля батькам» [11, с. 46].

Представлені цифри підтверджують результати іншого опитування, проведеного сайтом KidsPoll (1200 дітей). За його словами, 48% опитаних стали жертвами знущань, з них 15% дітей неодноразово піддавалися насильству; 42% респондентів вказали, що самі брали участь у знущаннях, 20% – постійно.

Згідно з дослідженням Міністерства юстиції, 45% дітей в Закарпатській області зазнали принижень, половина студентів Київської області і більше половини одеських учнів були свідками або піддавалися знущанням в школі 48% чернівецьких школярів пережили хоча б одне моральне приниження; фізичне викривлення – 27%; групова атака – 14%; грабіж – 12%; сексуальна загроза – 8% учнів.

18 грудня 2018 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» № 8584, він набув чинності 19 січня 2019 року. Цей нормативно-правовий документ визначає саме поняття «булінг», визначає шляхи протидії такому явищу, та прописує захист прав дітей та працівників закладів освіти. Також цей документ вносить зміни до Кодексу України «Про адміністративні правопорушення». Від тепер булінг – це адміністративне правопорушення, яке передбачає несення адміністративної відповідальності, а приховування випадків булінгу будь-ким з працівників освітнього закладу передбачає накладення штрафу у розмірі від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, також як міра покарання можливі громадські роботи строком від 20 до 40 годин. В разі чинення правопорушення, а саме скоєння булінгу, дитиною чи підлітком, який не досяг 16 років, штраф зобов'язуються сплатити батьки дитини.

Проблема агресивної та насильницької поведінки дітей є об'єктом вивчення таких наук, як соціальна педагогіка, педагогіка та психологія, соціальна психологія, юридична психологія та ін. Значний внесок у теорію подолання булінгу, дослідження його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні дослідники як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Таттум, К. Арора, Д. Томпсон та інші.

В той же час, можна відмітити таких вітчизняних та російських науковців: О. О. Барліт, И. С. Бердишев, А. А. Бочавер, О. Л. Глазман, О. Дроздов, О. М. Синюкова, В. С. Собкін, А. Король, В. Р. Петросянц, А. В.

Чернякова, які досліджують психологічні особливості учасників булінгу, його наслідки та шляхи подолання.

Умови впровадження інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки в умовах школи досліджують: Р. Безпальча, І. А. Гайдамашко, М. А. Жданова, Н. В. Заверико, О. Н. Романова, Л. І. Лушпай, Д. Н. Соловйов, А. В. Чернякова та інші.

Таким чином, аналіз розвитку дослідження стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі дозволяє дійти до висновку про етапність даного процесу.

1.2. Уточнення основних понять дослідження: «булінг», «жертва», «агресор», «соціальна робота»

Термін «булінг» походить від англійського дієслова «хуліганити». Кембриджський словник англійської мови дає таке значення слова «булінг» – ображати або залякувати когось, хто менш впливовий, ніж ви, часто змушуючи цю людину здійснювати небажані дії. Згідно Оксфордському словнику, «булінг» означає «прагнути завдати шкоди, залякати або схилити людини до небажаних дій». Українські словники використовують термін «булінг» як «залякування».

«Уперше термін булінг почали використовувати на початку 70-х рр. ХХ ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі. Вони визначали булінг як: 1) соціальну взаємодію через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи; 2) сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації; 3) поведінка, що може

бути визначена як неодноразовий напад (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) тими, чия влада формально або ситуативно вища за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення» [19, с. 22].

Д. Ольвеус розкриває суть терміна «булінг» як ситуації, в якій учень стає об'єктом негативних дій з боку одного або декількох учнів. Відповідно до наведеного вище визначення, знуцання - це використання своєї влади, статусу, соціального статусу для залякування, заподіяння шкоди або приниження іншої людини, у кого менше влади або статусу. Отже, автор чітко визначає головну відмінність випадкової бійки або спору, коли учасники рівні за своїми силам і мають однаковий соціальний статус, на відміну від ситуації буллінгу – коли один учасник має значну перевагу в силі і статус, і слабкий який не здатний себе захистити.

Інший відомий дослідник, Е. Роланд, розглядає феномен буллінгу як тривалий процес свідомої жорсткої поведінки (фізичної або психічної) однієї людини або групи людей одночасно. по відношенню до іншої людини.

Х. Лейманн визначає булінг як «соціальну взаємодію, через яку одна людина (іноді декілька) зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, як правило не більше чотирьох) майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає у жертви стан безпомічності і виключення з групи».

«Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою буллінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця зазначає, що буллінг – це агресивна поведінка, яка спрямована на приниження почуттів, висловлювання негативних емоцій і принизливих оцінок щодо іншої людини. При цьому буллінг не є порушенням закону, адже в кримінальному кодексі, як правило, немає закону, згідно якого така поведінка карається» [19, с. 23].

Жертва – це учасник освітнього процесу, в тому числі неповнолітній, щодо якого було скоєно знуцання. Хто завгодно може стати жертвою

знущань. Досить просто опинитися в більш слабкій позиції або перейти чиюсь дорогу.

«Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають:

- фізичні вади – носять окуляри, поганочують, мають порушення опорно– рухового апарату, фізично слабкі;
- особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні;
- особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови, надмірну худорлявість чи повноту;
- недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками;
- страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається навколишніми як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію;
- відсутність досвіду життя в колективі;
- деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання);
- знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні;
- високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення;
- слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах)» [12, с. 40]

Агресор – учасник освітнього процесу, в тому числі неповнолітній, який знущається (залякує) з іншого учасника освітнього процесу.

«Приблизно 50% шкільних агресорів самі є жертвами психологічного чи фізичного насильства. Вони піддаються жорстокому поводженню у власній родині. Наприклад, хлопчак, яких б'є батько, прийшовши до школи, відіграватимуться на слабших однокласниках. Також спільною рисою всіх булерів є нарцисичні риси:

1. Неврівноваженість, самозакоханість. Будь-які стимули, які можуть знизити думку про себе, сприймаються як особиста загроза і вимагають негайної дії. Авторитет піднімається не за рахунок особистих досягнень, а шляхом приниження інших.

2. Надмірна злість, ворожість. Нападник – завжди шанувальник культу сили, насильства. Соціальні норми і правила розмиті й необов'язкові до виконання. Відчуває презирство до слабших. Фізичний розвиток в нормі або вище норми. Всі питання вирішує за допомогою конфліктів, крику, шантажу, фізичних погроз і побоїв. Часто бреше. Присутні садистські нахили.

3. Підвищений статус у суспільстві. Такі булери мають високий соціальний авторитет. Вони впевнені в своїй зовнішності й ніколи не відчували себе нещасними через те, що у них чогось немає. Батьки потурають всім примхам і часто в присутності дитини висловлюють презирство до оточуючих. Ставлення до світу меркантильне, до людей – споживацьке. Такі діти ні в чому не знають відмови, на всі їхні витівки батьки закривають очі, вважаючи за краще відкупитися солідною сумою або дорогим подарунком, ніж проводити час разом. Дитина зникає, що все купується і продається» [20, с.71].

Соціальна робота – це область наукових знань, академічної дисципліни і професійної діяльності, спрямована на підтримку і надання кваліфікованої допомоги будь-якій людині, групі людей, спільноті, розширює або відновлює їх здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав і запобігає соціальному винятку.

Соціальна робота як професійна діяльність – це взаємопов'язана система цінностей, теорії і практики, її місія – надати людям можливість максимально повно розкрити власний потенціал, збагатити своє життя і запобігти виникненню дисфункцій.

Це система теоретичних знань і практики з метою забезпечення соціальної справедливості шляхом посилення і підтримки найменш захищених верств суспільства та протидії факторам соціальної ізоляції.

Соціальна робота – це практична діяльність, що відбувається в складному, мінливому середовищі. Вона розроблена для того, щоб дати людям можливість максимально повно розкрити свій потенціал, збагатити своє життя і запобігти виникненню дисфункцій. Використовуючи теорії людської поведінки та соціальних систем, соціальна робота відбувається там, де є взаємодія людей з навколишнім їх середовищем.

Соціальна робота будує свою методологію на «базованих на доказах» знаннях, отриманих з досліджень та оцінювання практики соціальної роботи, включно зі специфічними знаннями відносно їхнього контексту.

1.3. Принципи та методи дослідження формування стратегії захисту жертва булінгу у соціальній роботі

На всіх рівнях наукового дослідження його методологія є головним способом пізнання.

До загальнонаукових принципів дослідження належать принципи об'єктивності, всебічності, єдності логічного та історичного, термінологічний, провідної ролі практики. Отже, саме вони стали основою нашого дослідження.

Одним з найважливіших принципів, на яких ґрунтувалося наше дослідження, був принцип об'єктивності. Дослідження повинно бути абсолютно безстороннім. На його виконання не повинні впливати загальні оцінки типу досліджуваної теми. Симпатія або навпаки антипатія, особистий настрій або стан. Це вимагає розгляду процесів і фактів такими, якими вони є, без шкоди для різноманітності їх сторін, зв'язків і відносин. Принцип об'єктивності знаходить відображення в дослідженнях по використанню достовірних показників, побудови гіпотез і оцінки результатів досліджень. Він допоміг нам об'єктивно розглянути стратегії захисту жертв булінгу в соціальній роботі.

«Принцип всебічності передбачає врахування всіх внутрішніх зв'язків і відносин систематичності, усіх факторів, що впливають на її функціонування. Це означає, що розглянутий принцип звернений до дослідження обставин і доказів. Правила всебічності, повноти і об'єктивності взаємозумовлені, але не взаємозамінні. Всебічність дослідження передбачає з'ясування зі всіх сторін важливих обставин і віднесених доказів з усіма характерними їм атрибутами, рисами та прикметами, їх зв'язків, відносин і залежностей» [28, с. 59]. Зазначений принцип у ході дослідження допоміг досягти ефективного наукового пізнання.

Суть історичного принципу полягає в тому, що процес розвитку подій відтворюється у всій його багатогранності, в усій повноті – з усіма випадками, подробицями, що спотворюють об'єктивну логіку розвитку; з усім позитивним, накопиченим історичним досвідом. В дослідженні даний принцип реалізований при розкритті історичного контексту стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі.

Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та розміру понять, встановлення взаємозв'язку і підпорядкованості понять, їх місця в понятійному апараті теорії на основі яких базується дослідження. Вирішити ці проблеми допомагає метод термінологічного аналізу. На основі термінологічного принципу розкрито основні концепції дослідження.

Принцип провідної ролі практики передбачає розгляд практики як свідомої людської діяльності і як фундаментального критерію відображення реальності. Практичні дослідницькі проекти, перевірені практикою, більш ефективні у вирішенні наукових завдань, особливо в такій галузі, як соціальна робота. Все це дає підставу стверджувати, що практика – це основа розвитку знання. Принцип провідної ролі практики став важливим при розкритті досвіду використання стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі.

Спираючись на методологічні принципи наукового дослідження слід виділити основні методи як прийоми отримання нових знань, практичного та теоретичного освоєння стратегій захисту жертв булінгу у соціальній реабілітації наркозалежних осіб. На теоретичному рівні пізнання були застосовані такі методи як аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Метод аналізу полягає в розкладанні всього складного явища на його складові, більш прості елементи і виявленні незалежних сторін, ознак, зв'язків. Такий аналіз дозволяє пізнати окремі аспекти об'єкта, трансформувати ряд наукових абстракцій і ідентифікувати певні концепції.

Метод аналізу дав можливість охарактеризувати сутність досліджуваного явища та розкрити головні елементи, які є перспективними для розвитку наукового пізнання. Після аналізу частин предмета, настає наступна стадія пізнання – синтез.

Синтез – це поєднання абстрактних сторін об'єкта і його відображення як конкретної цілісності; метод дослідження об'єкта в цілісності, в єдності і у взаємному з'єднанні його елементів. У процесі наукового дослідження синтез асоціюється з аналізом, так як він дозволяє об'єднати елементи об'єкта, розчленовані в процесі аналізу, встановити їх зв'язок і пізнати об'єкт в цілому.

Індукція – це процес міркування, який призводить до висновку, що при існуючому рівні знань це, ймовірно, правда, але не гарантує цього. Індуктивний висновок можна спростувати або узагальнити, якщо доступні додаткові факти. В іншому випадку індукція полягає у формулюванні закону, заснованого на обмеженій кількості спостережень повторюваних подій.

Дедукція – це процес виведення висновку, який гарантовано послідує, якщо вихідні припущення вірні, то висновок на їх основі дійсний. Висновок повинен бути заснован виключно на представлених попередніх доказах і не повинен містити нової інформації про предмет розслідування.

Метод дедукції дозволив на основі аналізу об'єкта дослідження та висунення загального судження про складність проблеми булінгу виділити конкретні положення про наслідки цього явища.

Підбиваючи підсумки першого розділу, слід зазначити, що історія дослідження стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі полягає в розкритті її сутності серед науковців починаючи з ХХ століття, у зв'язку з актуалізацією проблеми булінгу.

Категоріально-понятійна база обраної теми представлена такими поняттями: булінг – ситуація, в якій учень є об'єктом негативних дій з боку одного чи кількох учнів, жертва – учасник освітнього процесу, щодо якої було вчинено булінг, агресор – особа, яка вчиняє булінг щодо іншого учасника освітнього процесу, соціальна робота – галузь наукових знань, академічна дисципліна та професійна діяльність, спрямована на підтримання і надання кваліфікованої допомоги будь-якій людині.

Дослідження базувалося на основі таких принципів: об'єктивності, всебічності, єдності логічного та історичного, термінологічний, провідної ролі практики. Методами дослідження об'єкта на теоретичному рівні стали: аналіз, синтез, індукція та дедукція.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ БУЛІНГУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

2.1. Нормативно-правове забезпечення протидії булінгу

Сьогодні проблема знущань стала широко поширеним явищем: у багатьох країнах світу у дітей продовжують виявлятися прояви жорстокості, агресії і психологічного насильства. У той же час жертвами переслідування стають не тільки в реальному світі, а й у віртуальному просторі – сьогодні це таке явище, як кібербулінг (кіберзалякування), а також закриті групи, які пропагують екстремізм, антигромадську поведінку, самогубства та ін. За даними представленим на міжнародному форумі з кібербезпеки Cyber Security Forum 2018 (CSF 2018), 48% підлітків у віці від 14 до 17 років піддавалися шантажу, 46% підлітків стали свідками агресивної поведінки в мережі 44% отримували агресивні повідомлення.

Те, що ми називаємо «залякуванням», є формою агресії, що знаходиться в континуумі з широким спектром інших форм жорстокого поводження і нападу на дітей, таких як фізичне, сексуальне, словесне і емоційне насильство, скоєне однолітками, відомими дорослими або незнайомцями. По суті, всі форми агресії являють собою зловживання дисбалансом влади, негативний використання влади з метою домінування, підпорядкування, контролю і приниження іншої людини.

У цьому світлі ми можемо розуміти знущання не тільки як засвоєне поведінку, але і як соціальну проблему. Це не обмежується школами та соціальними відносинами між дітьми. Булінг в багатьох формах також проявляється в самих різних відносинах між дорослими.

Ми знаходимо залякування на всіх рівнях і у всіх сферах – як приватної, так і суспільної – нашого суспільства. Знущання можуть відбуватися в сім'ях і в інтимних відносинах, часто (але не виключно) у

результаті насильства по відношенню до жінок і дітей. Ми бачимо знущання на робочих місцях і в установах, в спорті, в політиці і в засобах масової інформації, хоча вони можуть носити іншу назву, коли в них беруть участь дорослі.

«В Україні, за різними даними, із булінгом у колі однолітків стикалися близько 67% дітей. Близько 40% із тих дітей, хто зіткнулися з випадками булінгу, ніколи не розповідають про це своїм батькам. При цьому, 44% із тих, хто спостерігав, як знущаються над їхніми однолітками, не реагували на такі факти через страх піддатися аналогічному знущанню. Найчастіше причинами цькування з боку однолітків стають зовнішній вигляд, переконання та потенційно віктимна поведінка (найбільш вразливими до булінгу є сором'язливі, зі зразковою поведінкою діти, а також діти, які, в силу різних життєвих обставин, «замкнуті в собі», закриті для спілкування)» [28, с.18].

Знущання в навчальних закладах мають вкрай негативні наслідки в майбутньому, залишаючи психологічну травму на все життя, яка в майбутньому може виразитися в нездатності батьків, над якими знущалися в дитинстві, будувати значимі відносини з іншими людьми і виховувати власних дітей. Отже, нашій країні назріла гостра необхідність у визначенні заходів протидії цьому явищу і встановлення відповідальності за знущання на законодавчому рівні.

«Існує ряд міжнародних правових документів, направлених на те, щоб подолати насильство та захистити дітей. Це такі документи як: Декларація прав дитини, Конвенції про права дитини, Закон України Про охорону дитинства, Закон України Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству та інші» [8, с. 16].

Стаття 16 «Конвенції про права дитини» свідчить, що дитина не може бути об'єктом несанкціонованого або незаконного втручання в його права на приватне та сімейне життя. На підставі статті 19 тієї ж Конвенції держава

повинна вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних та освітніх заходів, мета яких – захистити дитину від усіх форм фізичного та психологічного насильства. Соціалізація дитини повинна бути спрямована на розвиток особистості, її талантів, розумових і фізичних здібностей і, найголовніше, на виховання поваги до прав людини.

«Відповідно до Закону України Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики, профілактична програма – спеціально розроблений комплекс (система) профілактичних заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем), негативного явища, складних життєвих обставин. Профілактичні програми дозволяють у повному обсязі та комплексно здійснювати надання соціальної послуги на рівні громадян, груп осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, спричинених інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, бездомністю, відбуванням покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк тощо.

19 січня 2019 року набув чинності Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). Так, Закон України Про освіту доповнено пунктом, яким передбачено, що булінг (цькування), це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та/або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [8, с. 20].

Типовими ознаками залякування є: систематичний характер дії; наявність сторін – хулігана, жертви знущання, спостерігачів; дії або бездіяльність правопорушника, наслідком яких є заподіяння моральної та / або фізичної шкоди, приниження, страху, неспокою, підпорядкування

потерпілого інтересам правопорушника і / або заподіяння соціальної ізоляції потерпілого. Ці правила передбачають особливу відповідальність керівника освітнього закладу, який повинен забезпечити створення безпечного освітнього середовища, вільного від насильства і залякування.

«Зокрема передбачено алгоритм дій, який зобов'язує керівника:

– розглядати заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видавати рішення про проведення розслідування;

– забезпечувати виконання заходів для надання соціальних та психологопедагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);

– повідомляти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу в закладі освіти» [8, с. 23].

Фактично, ці нормативно-правові документи пропонують мультидисциплінарний підхід в ситуаціях виявлення знущань, який включає в себе таких суб'єктів: поліція, соціальні працівники, медичні працівники, уповноважені особи центрального виконавчого органу, вчителі. Також передбачено обов'язок освітніх установ надавати на своїх сайтах доступ до правил поведінки в освітній установі, плану дій, спрямованого на попередження і припинення знущань, порядку подання та розгляду заяв (дотримуючись конфіденційності) про випадки знущань.

У Рекомендаціях Міністерства освіти і науки України щодо застосування норм цього Закону зазначено, що робота з протидії булінгу повинна носити комплексний характер, містити управлінську та освітню складові, і одним з важливих напрямків є вдосконалення кваліфікації соціального педагога та психолога, яка спрямована на розвиток навичок виявлення, протидії та запобігання знущань в шкільному середовищі.

«Спираючись на статтю 173 Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню),

можна зазначити, що булінг (цькування) – несе за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Булінг, вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин.

Булінг, вчинений малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин.

Булінг, вчинений малолітньою або неповнолітньою особою віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин» [8, с. 23].

Неповідомлення керівником навчального закладу уповноваженим підрозділам Національної поліції України про випадки знущань (переслідувань) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до двадцяти процентів заробітку.

Керуючись цим законом 19 лютого 2019 року суд вперше в Україні виніс рішення у справі про цькування. Факт цькування зафіксований між школярками однієї зі шкіл Борисполя. Дівчина опублікувала в Instagram непристойне фото однокласника. Мати скривдженого учня подала позов до суду. Суд постановив, що батьки обвинуваченої школярки повинні виплатити штраф у розмірі 850 грн.

«Українські правознавці відмічають важливість самого факту прийняття закону та виокремлення в законодавстві поняття булінг як виду правопорушення, вказуючи, разом з цим, на ряд нюансів, що можуть ускладнювати процедуру притягнення до відповідальності. Зокрема, мова йде про такі види цькування, як бойкот, ігнорування або відсторонення дитини з колективу, плітки тощо, притягнення до відповідальності за які практично не можливе, тим більше в суді. Богдан Петренко, заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму, зазначає, що у зв'язку з тим, що булінг є кваліфікованим правопорушенням і згідно з законом означає не просто застосування насилля, а застосування насилля (фізичного або психологічного) з метою підпорядкування жертви своїм інтересам, на суді доведеться доводити не тільки факт насильства, а й те, що воно було скоєно з метою контролю однієї дитини над іншою» [29, с.34].

Взагалі в цивілізованому світі знущання розглядаються як досить серйозну соціально-педагогічну проблема сучасності – проводяться зустрічі на рівні міністрів освіти, приймаються законодавчі заходи в напрямку його запобігання тощо. Кілька великих національних і міжнародних серверів присвячені проблемі знущань, зокрема: Bullying.org, Bullying Online, Stop Bullying, Bullying.net, www.bullying.om.uk і т. д., де ви можете отримати кваліфіковану консультацію від спеціаліста. . Зарубіжна практика показує, що ефективна протидія булінгу в школах вимагає злагодженої організації як внутрішньосистемної, так і міжвідомчої взаємодії, що спирається на чітку законодавчу і нормативну базу.

2.2. Булінг як соціально-психологічне явище в Україні

Значні зміни в економічній сфері і соціальній політиці, криза сучасної сім'ї, низький соціальний статус, безробіття, нав'язування споживацької ідеології, відмова суспільства від деяких моральних цінностей і перехід на нові орієнтири - це, мабуть, найважливіші фактори, що сприяють процесу

віктимізації неповнолітніх. В останні роки визнано поширення в освітній практиці такого явища, як шкільні знущання. Це була соціальна проблема в усьому світі протягом останніх ста років, але ще не вивчена. Перші публікації в Україні з'явилися в 2005 році. Згідно з дослідженням, проведеним ЮНІСЕФ, 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років в даний час зазнають знущань. 24% дітей стали жертвами знущань, 48% з них нікому не розповідали про ці випадки. Це тривожні цифри, особливо в той час, коли Україна знаходиться в стані конфлікту, в результаті якого майже 1,6 мільйона чоловік, у тому числі 220 000 дітей, стали внутрішньо переміщеними особами.

Булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) у світовій практиці визначається як прояв дискримінації дитини, що виражається у фізичних і психічних формах насильства

«Не кожне здійснюване насильство є булінгом. Серйозність і тривалість цього процесу безпосередньо пов'язані з реакцією жертви на словесну, фізичну або психологічну агресію. Тому необхідно окреслити основні показники та характеристики, які вказують на можливість існування даного явища» [39, с. 86].

По-перше, необхідно спостерігати за взаємодією тих учнів, у яких в процесі спілкування розвивається і проявляється фізична або психологічна агресія, при цьому один з учасників такої взаємодії постійно домінує і сам провокує агресивні ситуації. Під його впливом жертва відчуває страх, невпевненість, демонструє зміни в поведінці і настрої, погіршення успішності або втрату інтересу до школи.

По-друге, необхідно спостерігати за змінами в поведінці учня, який піддається повторних нападів агресії. Може бути дистанціювання від вчителів і однолітків, негативізм при обговоренні теми агресивності, напруженість при появі однолітків, образливість. У деяких випадках ці ознаки і симптоми не обов'язково вказують на те, що над учнем знущаються. Однак, якщо ці ознаки спостерігаються комплексно або повторюються,

необхідні подальші дослідження, щоб визначити причини, що впливають на учня таким чином.

«Шкільний булінг можна розділити на дві основні форми:

1. Фізичний шкільний булінг – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хеппісліпінг.

2. Психологічний шкільний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість.

До цієї форми належать вербальний булінг (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); образливі жести або дії; залякування (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь); ізоляція (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); активне неприйняття (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає; пасивне неприйняття (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються:); ігнорування (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); вимагання (грошей, їжі, інших речей); пошкодження та інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви); кібербулінг (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо))» [34, с. 18-19].

Варто відзначити, що знущання в школі виявляються не тільки в діях учнів один проти одного, а й в діях вчителів по відношенню до учнів, або навпаки. Вчителі при спілкуванні з дітьми можуть проявляти поведінку, яка заподіює психологічний біль і обмежує їх право на збереження особистої

гідності. Але визначити таку поведінку, яка вказує на знущання, складно. Взаємодіючи з учнями, вчитель може використовувати авторитарний стиль управління, який, хоча і може сприйматися дітьми як обмеження їх прав, за визначенням не є знущанням. Ще одним проявом цькування може стати переслідування учнями самого вчителя.

«Д. Олвеус виділяв прямий та непрямий булінг і зазначав, що прямі знущання часто приймають форму явного, фізичного контакту, в якому на жертву відкрито напали. Непрямі знущання часто приймають форму соціальної ізоляції і навмисного виключення з діяльності. Непрямі форми знущання більше використовують дівчата, ніж юнаки. За даними турецьких досліджень 2000-х років 44% учнів піддавалися вербальному булінгу, 30% – фізичному знущанню, 18% – впливу емоційних знущань і 9% – сексуальному знущанню. За даними норвезьких дослідників чим старші діти, тим менше вони піддавалися фізичному знущанню. Так, фізичному булінгу у віці 11-13 років піддавалися 34% школярів, а у віці 14-16 років – 18,5% школярів. За даними американських досліджень 2000-х років 3% школярів віком від 12 до 18 років піддавалися прямому булінгу; 7% – непрямому булінгу; 5% – як прямому, так і непрямому булінгу протягом 6 місяців» [67, с. 15].

Основні механізми розвитку булінгу: страх; заздрощі та конкуренція; неприйняття інакшості; бажання підпорядковувати когось власній волі; бажання витіснити когось із групи (колективу); бажання принизити іншого.

«Коли в шкільному класі з'являється привід почати цькування, діти поділяються на три різні групи:

1) Жертви цькування («victims») – вони, як правило, тривожні, схильні до сліз, чутливі і слабкі у фізичному плані. У них мало друзів, вони проводять багато часу з дорослими. Всі ці особливості дитини з поведінковими порушеннями, соціальними труднощами, а також сильно низькою самооцінкою можуть бути як наслідками цькування, так і її передумовами, яскравими сигналами іншим дітям про те, що дитина легко керована і її досить просто можна зробити жертвою. Діти, які мають різні

захворювання (такі як цукровий діабет, епілепсія, розлади аутистичного спектру) або мають складності в розумінні та засвоєнні навчального матеріалу також входять в цю групу ризику. Коли дитину починають цькувати і це перетворюється в практично щоденне, постійне заняття агресора і його спільників, жертва відчуває ще більше складнощів зі здоров'ям і успішністю, дитина переживає тривожно-депресивні розлади, внаслідок чого робить спроби суїциду. Світ очима жертви представляється повним небезпек, на які він сам ніяк не може вплинути.

2) Агресор (переслідувач) – переслідувачеві властивий імпульсивний і грубий характер, вони в основному застосовують насильство з метою самоствердження. Відзначається агресією відносно до дорослих, а соціальний статус в класі серед однолітків досить високий, тому у них в подальшому з'являється невелика група спільників. Агресор добре вміє розпізнавати чужі емоції і різні психічні стани, тим самим успішно маніпулюючи дітьми. Моря жертву, агресор отримує задоволення від заподіяння шкоди, отримуючи психологічну (престиж, повагу з боку спільників) або матеріальну (гроші, речі, відбираються у жертви) винагороду. Таким дітям властива погана шкільна успішність, прогули, бійки, крадіжки.

3) Свідки – дану позицію займає більшість учасників ситуації буллінгу. За даними канадських досліджень, 68% учнів середньої школи були свідками цькування в школі. Практично всі діти говорять про те, що мають почуття жалості по відношенню до жертви, але менше половини намагаються їй якимось допомогти. Незважаючи на це, свідки все одно грають важливу роль, їхня реакція на те, що відбувається може як погіршити ситуацію, так і тимчасово призупинити буллінг.

Наприклад, найменше схвалення дій агресорів з боку свідків або приєднання до цькування є певною винагородою для призвідників цькування. З іншого боку, прийняття позиції жертви в її захист свідком може значно вплинути на ситуацію і ненадовго призупинити цькування. Свідки переживають соціальну дилему: вони розуміють важливість зупинки

цькування, захищаючи жертву, але водночас мають страх втратити власну безпеку і втратити свій статус в дитячому колективі при прийнятті будь-яких дій; розмові з дорослим про інцидент або один раз заступаючись за жертву. Діти переживають сором за свою бездіяльність і в той же час якесь бажання приєднатися до агресора і його спільникам. Згодом, якщо буллінг триває, у свідків того, що відбувається поступово слабшає почуття емпатії і жалю, вони починають звикати до всього того, що відбувається, до морального і фізичного насильства з боку агресора і безпорадності жертви. З цієї причини буллінг значно погіршує соціальний клімат в суспільстві, сприяючи активному росту «мовчазної більшості».

4) Переслідувачі / жертви (провокуючі жертви) - нечисленна група дітей, які поєднують в собі дві ролі: в одних відносинах в класі поводяться як агресор, а в інших стають жертвами. Такі діти схильні бути запальними, імпульсивними, маючи слабкий контроль над собою і складні, конфліктні відносини з вчителями, що показує на їх складності з навчанням і зосередженням в цілому. Крім особистісних і індивідуальних передумов учасників, на ситуацію безпосередньо впливають сім'ї дітей» [26, с. 25-32].

Сім'я жертви практикує надмірну опіку або домашнє насильство. Крім того, ситуацію можуть погіршити сімейні кризи (наприклад, розлучення або повторний шлюб). Всі ці дії по відношенню до жертви з боку батьків або близьких сильно впливають на особисту самооцінку, таким чином, жертва звикає до ущемлення не тільки в школі, в колі однолітків, але і вдома з батьками і родичами. Діти-ініціатори також піддаються домашньому насильству, тому школа для агресорів – це місце самоствердження, так як в сімейному колі цього домогтися неможливо. Ініціатор також звикає до факту насильства, тим самим не відчуваючи жалості під час знущань над жертвою в навчальному закладі. Знущання – це явне продовження переслідувань і дискримінації в соціальному середовищі.

Що стосується вчителів, вони можуть грати як позитивні, так і негативні ролі. Учитель може зупинити або підтримати насильство. Тому в

ситуації цькування дуже важливий інтерес вчителя і його подальша робота з дітьми, адже він досить значима особистість в будь-якому навчальному закладі. Коли шкільні працівники повністю втрачають зв'язок з дітьми, коли вчителі не в курсі, періодично відбуваються знущання, шкільне середовище стає вкрай дезорганізованим. У суспільстві агресору і його спільникам набагато простіше застосувати насильство по відношенню до жертви.

Виділяють такі основні форми булінгу:

Вербальний (словесний) булінг – словесне залякування або залякування образливими словами, включаючи постійні образи, погрози і неповажні коментарі на адресу кого-небудь (про зовнішність, релігію, етнічну приналежності, інвалідність, звичку в одязі і т. д.).

Фізичний булінг – фізичне залякування або залякування за допомогою агресивної фізичної сили, складається з багаторазових ударів, тиків, спотикань, блокувань, штовхання і дотиків в небажаній та неналежній манері.

Соціальний булінг – соціальне залякування або залякування з використанням тактики ізоляції припускає, що комусь навмисно не дають брати участь в груповій роботі, сидіти за обіднім столом, грати, займатися спортом або громадськими заходами.

Кібербулінг – це знущання, приниження, агресивні атаки, які здійснюються з використанням різних гаджетів (зокрема, телефонів), з використанням Інтернету, будь-яких електронних (цифрових) технологій.

Флеймінг (flaming) – обмін короткими гнівними і підбурливим репліками між двома або більше учасниками з використанням комунікаційних технологій. Найчастіше розгортається в «публічних» місцях мережі Інтернет, на сторінках, на форумах, в дискусійних групах.

Харасмент (harassment) – залучення повторних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні SMS-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з перевантаженням каналів особистого спілкування.

Обмовлення (denigration) – поширення принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути текстові повідомлення, фотографії та, що зображують жертву під шкідливими речовинами, іноді в сексуальній манері. Жертвами можуть стати не тільки окремі підлітки, а й групи.

Самозванство (impersonation) – сталкер позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль для доступу до свого облікового запису в соціальних мережах, блогу, пошти, системи обміну миттєвими повідомленнями і т. д., а потім спілкується образливо. Хвиля зворотного зв'язку відбувається, коли з адреси жертви без її відома відправляються ганебні провокаційні листи її друзям і родичам в адресній книзі, а потім збита з пантелику жертва раптово отримує гнівні відповіді.

Ошуканство (outing & trickery) – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації й передання її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалася.

Відчуження (ostracism) – онлайн-відчуження, виключення з груп (чати однокласників, групи в соціальних мережах), відсутність швидкої відповіді на миттєві повідомлення або електронні листи. Ізоляція в віртуальному середовищі піддає дитині серйозні емоційні проблеми, аж до повного емоційного руйнування.

Кіберпереслідування – це дії з прихованим відстеженням переслідуваних і тих, хто ледарює, що виконуються під прикриттям, анонімно, для організації злочинних дій, таких як спроби зґвалтування, фізичного насильства і побиття. Відстежуючи необережних користувачів через Інтернет, злочинець отримує інформацію про час, місце і всі необхідні умови для здійснення майбутньої атаки.

Хепіслепінг (happy slapping) – відносно новий вид кібербулінгу, що почався в англійському метро, коли підлітки, прогулюючись по платформі, несподівано плескали один одного в долоні, а інший учасник знімав це дія на мобільну камеру. Надалі для будь-яких відеороликів, в яких фіксуються

реальні атаки, було виправлено назву хепіслепінг. Ці відео розміщуються в Інтернеті, де їх можуть переглядати тисячі людей, зазвичай без згоди жертви.

Ще один вид кібербулінгу, що потребує окремої уваги, – новий вид сексуального насильства проти дітей в інтернеті – кібергрумінг.

Кібергрумінг – це налюгодження злодійв, які добре знають психологію дітей, довірчівих відносин з дитиною (через соціальні мережі та підроблені акаунти) з метою отримання від неї інтимних фото або відео з подальшим шантажем дитини з метою отримання більш відвертих матеріалів, грошей або зустрічей у реальному житті.

Концепція багаторівневого впливу середовища полягає в наявності впливу на людину факторів різного рівня: особистісного, сімейного, шкільного, групи однолітків, суспільства і культури. Отже, знущання не починаються з ізольованого стану, і поєднання чинників цих рівнів створює передумови для такого явища.

«Існує багато причин, чому деякі діти здійснюють булінг. Найчастіше виділяють такі причини: помилкове уявлення про те, що агресивна поведінка допустима; бажання завоювати авторитет в очах друзів та однолітків; бажання привернути увагу впливових дорослих; нудьга, здирство, компенсації за невдачі в навчанні чи громадському житті; через тиск батьків, через жорстоке поведіння батьків та відсутність їхньої уваги до дитини. Часто діти вважають знущання способом стати популярними, керувати та мати вплив на інших, привернути увагу, змусити інших їх боятися. Інші просто заздять тим дітям, над ким знущаються, а деякі навіть не усвідомлюють почуттів жертви та обсяг шкоди від їхньої поведінки. Однак наголошується, що булінговій поведінці діти навчаються, тобто не бачили б вони моделей жорстокої поведінки серед дорослих, по телебаченню тощо, то таких загрозливих масштабів булінгу можна було б уникнути» [39, с 50].

Вчені виділяють особистісні фактори, які приводять дитину до проявів булінгу: запальний темперамент, імпульсивність характеру, відсутність емпатії, егоїстичний розгляд тільки власних потреб, перевага прагнення до

досягнення контролю і уваги над бажаним, руйнування дружніх відносин. Низька успішність в школі веде до зниження самооцінки і, отже, є фактором ризику насильства (для хлопчиків оцінки в школі менш важливі, ніж для дівчаток). Серед причин, що ведуть до знущань, також вказується зловживання алкоголем. У дітей, які зловживають алкоголем, відбуваються зміни в мозку, які погіршують їх здатність вирішувати проблеми, контролювати почуття і управляти гнівом.

«Поведінка кривдників може бути спричинена такими розладами та порушеннями в розвитку, як синдром дефіциту уваги та гіперактивності, розлад поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад, синдром нарцисизму. Опозиційний розлад характеризується запальним, вибуховим гнівом дитини, агресивною вербальною поведінкою, конфронтаційною позицією, зневагою до почуттів інших, аотнарцистичні індивіди можуть бути надзвичайно агресивними, коли відчують, що важливість їхньої особи не усвідомлюється чи не цінується іншими. Також можливий розлад поведінки – модель постійної хронічної соціально деструктивної поведінки, що проявляється в браці соціальної свідомості і є результатом комбінації чинників – генетичної специфіки, пошкодження мозку, викликаними оточенням травмами та закріпленими моделями поведінки» [53, с. 201].

Однією з причин появи агресивної поведінки може бути синдром дефіциту гіперактивної уваги – розлад поведінки у дітей, що проявляється в проблемах фокусування уваги, хвилювання і нервозності, відволікання уваги, імпульсивності, гіперактивності. Цей розлад виникає у 2-3 рази частіше у хлопчиків, ніж у дівчаток, і вражає 4% дітей 9-17 років (протягом 6 місяців). Не менш серйозним є біполярний розлад, психічне захворювання, яке характеризується періодичною депресією, манією або поєднанням обох, і головне, на відміну від змін настрою, порушення нормального соціального функціонування в школі, з однолітками та вдома в сім'ї. Навіть лише при дефіциті уваги імпульсивність стає причиною деструктивної поведінки дітей,

з якими вирощують педагогічно знехтуваних підлітків. За деякими експертними оцінками, гіперактивні діти в Україні становлять від 50 до 150 тисяч. Потенційні жертви можуть також мати певні риси особистості, які помічають однолітки, що робить цих дітей легкими мішенями для правопорушників. Сюди входять фізичні вади або зовнішній вигляд, поведінкові моделі (відступ або нав'язливість), погані соціальні навички, хвороби, низький рівень інтелекту та труднощі у навчанні, а також перелічені вище поведінкові розлади.

Сімейні фактори, які можуть викликати залякування, включають відсутність близьких відносин між батьками і дитиною або в родині, слабкий або занадто сильний контроль над дитиною, ігнорування його потреб, прийняття та моделювання агресивної поведінки з боку батьків або інших значущих дорослих, а також неповна сім'я.

«Австралійські дослідники доводять, що кривдники менш емпатійні, менш здатні підтримувати стосунки, зі слабкими соціальними навичками, а також, базуючись на відповідях досліджуваних кривдників, частіше походять із дисфункціональних сімей. Їхні батьки схильні часто критикувати та суворо контролювати їх. Датські дослідники знайшли зв'язок між жорстокими фізичними покараннями та булінгом. Американські дослідження показали частіші прояви булінгу в хлопців, щодо яких батьки застосовують фізичне покарання та насильство. Аналіз американського дослідження доводить, що неприйняття батьками є найбільш впливовим фактором появи проблемної поведінки підлітків (фактор середнього рівня – стосунки в сім'ї)» [3, с.45].

Дослідження також показують відносини між поколіннями: серед батьків, над якими знущалися в шкільному віці, діти також більш схильні до знущань над своїми однолітками. Крім того, в сім'ях, де батьки або один з них зловживають алкоголем, наркотиками або іншими небезпечними речовинами, діти піддаються серйозному ризику залишитися без опіки батьків і навіть самі можуть почати вживати алкоголь або наркотики. Ці

батьки менш здатні забезпечити фізичну і емоційну стабільність, якої потребують діти. Такі діти часто відчують непослідовну турботу і побоювання за власну безпеку, що тягне за собою серйозні порушення процесів дозрівання мозку, шкода від яких проявляється протягом усього життя.

Статистичні дані по Україні показують, що 21% неповнолітніх правопорушників – сироти, 56,2% виховувалися в неповних сім'ях з низьким матеріальним достатком. Португальські вчені також виявили зв'язок між знущаннями і нижчими соціальними верствами. Є деякі характеристики сімей, в яких ростуть жертви знущань: фінансові або сімейні проблеми, занадто часте втручання у вирішення проблеми дитини, через який вона не може розвинути власні навички вирішення соціальних проблем і вирішення конфліктів, залежність дитини від підтримки батьків, відсутність інших соціальних навичок і позитивної поведінці батьків. Зростання агресивної поведінки серед однолітків призводить до збільшення випадків знущань.

«Дослідники відзначають, що створення груп підлітків неминуче супроводжується проявами агресії, адже таким чином між дітьми встановлюються ієрархічні стосунки, з'ясовуються статусні переваги. Тому дорослішаючи, діти сприймають агресивні дії як менш негативні. Це також пояснюється тим, що задля відчуття відокремленості від батьків підлітків привабливо та молодь, яка має характеристики незалежності (агресія, неслухняність), на відміну від тієї, яка поводить себе слухняно та поступливо. Так, японські дослідники, за результатами опитування школярів, назвали психосоціальними факторами булінгу вплив на підлітків девіантних однолітків та слабкий контроль над власною імпульсивністю та агресивністю. Однак багато дітей здійснює булінг над однолітками для того, щоб продовжувати залишатися в групі, а це досить часто суперечить їхнім внутрішнім мотивам. Такі нагороди булінгу, як підвищення статусу серед однолітків, аплодисменти, сміх, схвалення, тільки підбурюють та заохочують учасників булінгу до наступної подібної поведінки» [41, с.28].

Фактори підвищеного ризику агресивної поведінки включають минулий досвід насильницької або образливої поведінки, минулий вплив фізичного або сексуального насильства, схильність до насильства у родині або в суспільстві, генетичні фактори (сімейна спадковість), вплив насильства в засобах масової інформації (телебачення, фільми, Інтернет), вживання наркотиків або алкоголю, наявність у будинку вогнепальної зброї, поєднання стресових соціально-економічних чинників в сім'ї, пошкодження мозку тощо. Крім того, проживання в районах з низьким рівнем безпеки призводить до посилення знущань, в той час як позитивну поведінку дорослих має протилежний ефект. 57% неповнолітніх, які відбувають покарання в системі Державної пенітенціарної служби України, не вміють ні читати, ні писати, що свідчить про значну соціально-педагогічному зневагу до «проблемних» дітей, оскільки замість батьків і школи дитина виховується на вулиці. .

Телебачення, на якому часто показують сцени насильства, дуже серйозно впливає на формування системи цінностей і поведінки дитини. Десятки досліджень впливу телебачення на дітей і підлітків підтверджують, що діти поступово починають розглядати насильство як спосіб вирішення проблем і імітувати те, що вони бачать в реальному житті. Телебачення, фільми та ігри стимулюють сфери значущості і впливу, сферу сприйняття нового досвіду дитини. Багато підлітків, подивившись розповіді з зображеннями жорстокості, агресії, самогубства, ідентифікують себе з такими героями і діють відповідно. Діти з порушеннями розвитку та поведінки ще більш сприйнятливі до насильства на екрані. Недавні дослідження виявили прямий зв'язок між годинами, проведеними за переглядом телевізора, і агресивною поведінкою. Крім того, це забирає у дитини час, від навчання і розвитку суспільної свідомості за допомогою спілкування з іншими дітьми і дорослими. За роки навчання в школі середня дитина бачить по телебаченню 8 000 вбивств і 100 000 актів насильства. Крім того, дослідники прийшли до висновку, що телебачення сприяє

розбещеності, оскільки в 91% епізодів, що показують сексуальні відносини між чоловіком і жінкою, партнери не одружені.

«Вплив шкільного середовища вважається дуже важливим у створенні умов для здійснення чи припинення булінгу в школах. Ставлення адміністрації, вчителів до стосунків показує їхнє прийняття чи неприйняття певних моделей поведінки дітей. Як говорилося раніше, багато вчителів ігнорує булінг, а тому кривдник не отримує відповідного покарання за свої дії, що продовжує цикли насильства. Брак супервізії та нагляду в місцях підвищеної небезпеки в межах шкільної території розв'язує руки кривднику. Через відсутність певних покарань та санкцій за булінг у дітей відбувається злам внутрішнього контролю, пригнічуються відчуття провини, перебільшуються негативні властивості жертви та позитивні – кривдника. Це приводить до таких змін світосприйняття, які підсилюють стереотипи, упередження та дискримінацію» [41, с.20]

І нарешті, культурні фактори, в тому числі основи функціонування суспільства, особливості підтримки і встановлення відносин в сім'ї та між однолітками, прийнятні методи вирішення конфліктів і досягнення взаєморозуміння, особливості гендерних відносин і ролей, особливості суспільної свідомості, і соціальні цілі людей, соціальних верств і взаємодії різних соціальних груп. Міжкультурне порівняння причин і наслідків знущань серед молодих людей з різних країн світу не показує суттєвої різниці. Європейська й азіатська культури (Захід і Схід) мають багато суттєвих відмінностей щодо структури та функціонування суспільства.

«Жертви булінгу зазнають чимало страждань, окрім збентеження та образи на кривдників чи спостерігачів. Часто вони відчувають психологічне та фізичне виснаження чи приниження, пропускають заняття, неможуть концентруватися на шкільних заняттях. Жертви мають низьку самоповагу, впевненість в собі та відчуття безпеки, а їхня віктимізація часто призводить до депресії, самотності та суїцидальних думок, причому ці наслідки можуть проявлятися протягом багатьох років, тому чим швидше буде покладений

край знуцанням, тим краще у довгостроковій перспективі для жертви. Академічна успішність потерпілих від булінгу, безперечно, також зазнає змін (оцінки погіршуються, частішають пропуски занять, бракує концентрування на навчанні). Цікаво, що в середньому оцінки тих, хто зазнає принижень, порівняно з іншими погіршуються, однак серед потерпілих все-таки кількість тих, хто отримує гарні оцінки, переважає над тими, хто вчиться погано» [37, с. 151].

Учні, які стали жертвами різних знуцань в школі, з більшою ймовірністю будуть демонструвати поведінку, відмінну від поведінки інших дітей. Серед них – боязнь нападів, прогули, уникнення небезпечних місць (сходи, їдальня, двір, вхід в школу, коридори, ванні кімнати), відмова від участі в додаткових гуртках, секціях і т. д. В останні роки збільшився відсоток учнів, які не відчують себе в безпеці в школі або по дорозі до навчального закладу або з нього, так само як і кількість тих, хто уникає певних місць в школі з міркувань власної безпеки, і тих, хто повідомляє наявність «вуличних банд» в школі. Австралійські дослідження показують, що 5-10% учнів залишаються вдома, щоб уникнути знуцань; у дівчаток і хлопчиків, над якими знуцаються хоча б раз на тиждень, гірше здоров'я, вони частіше намагаються покінчити життя самогубством, страждають депресією, соціальною дисфункцією, тривогою і безсонням. Більш того, наслідки залякування в школі можуть включати алкоголь, зловживання наркотиками, куріння або іншу небажану поведінку.

Залякування віктимізації часто передують агресивній поведінці. Жертви знуцань вдаються до агресії в якості відплати за страждання і з більшою ймовірністю будуть реагувати на негативну поведінку антисоціальним чином. Деякі дослідження показують, що соціально «виключені» хлопці з більшою ймовірністю продовжать один акт агресії в наступному, ніж хлопці, у яких не було досвіду виключення. Важливо усвідомлювати серйозні довгострокові наслідки для тих, хто залякує. Правопорушники в школі, як правило, стають агресивними дорослими, які з більшою ймовірністю будуть

засуджені за кілька злочинних діянь. Тоблінг може викликати у них занепокоєння або страх. Спостереження за знущаннями призводить до порушення почуття ввічливості і коректності, вони переходять в нетерпимість, помилкові відчуття влади і свободи заподіювання шкоди іншим, придушення симпатії, співчуття, сорому. Це ставить під загрозу здатність дітей спілкуватися, вести переговори і йти на компроміси – важливі основи для вирішення проблем, вирішення конфліктів та примирення. Крім того, атмосфера навчання отруєна знущаннями, особливо якщо немає ефективного втручання в ситуацію. До речі, учні відзначають, що 71% вчителів або інших дорослих в класі ігнорують знущання. Свідки-знущання бачать, що дії кривдника не тягнуть за собою покарання, тому в подальшому частіше використовують агресію. Знущання в школах часто приймають більш жорстокі форми, що підпадають під дію кримінального законодавства країни, тобто між знущаннями і насильством в школі існує прямий зв'язок. У школі з частими знущаннями зростає ризик запеклих бійок, сексуального та іншого нападу, матеріальних збитків та використання вогнепальної або іншої зброї.

«Дослідження в американських школах показало такі результати: було опитано 500 старшокласників, які, коли їх попросили виділити потенційно агресивного однокласника, загалом назвали хлопця, при чому який був жертвою булінгу, а не кривдником (79% назвали хлопця, 29% уявляють як хлопця, так і дівчину, і тільки 2% – лише дівчину; 75% вказали на жертву булінгу). І це підтверджується такими даними: дві третини з 37 пострілів, здійснених у школах США з 1974 по 2000 рік, були зроблені дітьми, кого переслідували, принижували чи залякували. Необхідно підкреслити, що міжкультуральні дослідження явища булінгу показують, що серед молоді 25 країн світу негативний зв'язок між участю у булінгу – як жертва, кривдник чи спостерігач – та психологічними змінами однаковий» [24, с. 71].

«Деякі жертви знущань настільки страждають, що закінчують або намагаються покінчити з життям самогубством. Буліцид (від англ. *bullycide*)

– поняття, яке означає здійснення самогубства жертвами знущань у школі з метою припинення страждань. Дослідження показують, що не тільки жертви знущань вдаються до самогубства, а часто і кривдники, причому вже в дорослому віці. На початку 80-х років у Норвегії сталося кілька випадків самогубства хлопчиків, які були жертвами жорстоких знущань. Ці трагічні події мобілізували країну на започаткування загальнонаціональної програми боротьби з булінгом» [24, с. 126].

Таким чином, знущання – явище, яке може відбуватися в більш-менш організованих, стабільних дитячих групах, і зачіпає всіх учасників, приводячи до порушення освітнього процесу в школі, і викликає довгострокові наслідки для людини, іноді віддалені в часі. Тому необхідно терміново усвідомити, що дана проблема актуальна і вимагає підготовки фахівців, що володіють певними теоретичними знаннями, спеціальними навичками, навичками виявлення, запобігання і подолання такого негативного соціально-психологічного і педагогічного явища, як булінг.

2.3. Стратегії захисту жертв булінгу для їх психологічної реабілітації

Прояви насильства, в тому числі булінгу (цькування), можуть статися внаслідок різних причин. Щоб такі прояви відбувалися якомога рідше і не переросли в системне явище, кожен навчальний заклад повинен розробити комплекс заходів з протидії булінгу. Якщо знущання (залякування) дійсно мають місце, дуже важливо допомогти всім учасникам / учасницям знайти спосіб примирення, щоб вони могли продовжити навчання в одній команді в майбутньому.

«Соціальний працівник як професіонал своєї справи повинен вміти здійснювати роботу у будь-яких формах. Так як булінг – це явище, яке стосується групи людей, а не одного індивіда, то в такому випадку переважатиме саме групова робота. Важливо розуміти, що груповий підхід

повинен нести у собі передбачення мінімізування насилля дітьми у будь якій його формі» [14, с. 36].

Найефективнішими формами роботи є:

- анкетування,
- лекційна форма роботи,
- організація та проведення тренінгів,
- виховні роботи,
- круглі столи,
- позашкільні заняття,
- дебати.

Важливо й індивідуальна робота з тими дітьми, які зазнали пряме знущання. В ході такої роботи необхідно пам'ятати, що ініціаторами знущань не є злочинці, тому що такі діти не завжди повністю усвідомлюють свої дії. Важливо пам'ятати, що заняття з підлітками повинні бути багатогранними.

Під час індивідуальної роботи можливі наступні її форми:

- діагностика,
- інтерв'ювання,
- бесіда,
- консультування,
- терапія.

Школа, як цілісний організм, повинна розуміти, які проблеми у неї є. Для цього необхідно регулярно відстежувати підозрілі ситуації спілкування і взаємодії учнів з метою виявлення такого явища, як знущання. Завдяки цьому ви зможете більш чітко визначити, який метод роботи буде більш підходящим для кожного класу.

Серед цілей шкільних заходів по боротьбі зі знущаннями можна виділити наступні:

- запобігати або припиняти поведінку учнів, яка може перерости в знущання або поведінку, що порушує конфіденційність інших;

– співробітники установи повинні вміти правильно реагувати на випадки знущань серед школярів, вміло застосовувати знання і вибирати індивідуальне ставлення до кожного учня;

– захищайте жертв знущань, намагайтеся їм всіляко допомагати;

– застосувати певні дисциплінарні стягнення, допомогти ініціаторам знущань змінити свою позицію і «вибратися» з цієї досить складної ситуації.

«Соціальний працівник в рамках своєї роботи повинен бути націлений не лише на роботу з підлітками, але і на підготовку вчителів до зустрічі з булінгом у шкільному середовищі та на роботу з батьками, які можуть не знати як правильно діяти, коли їхня дитина стикається з такою ситуацією. Потрібно вміти правильно побудувати роботу зі всіма сторонами, яких торкається булінг. Робота має бути не просто злагоджена але і будуватись таким чином, щоб інформація, яку подає соціальний працівник була доступною для кожної зі сторін. Вони повинні бути ознайомлені зі всіма ризиками, які можливі та наслідками, які можуть чекати їх. Під час своєї роботи соціальний працівник може зустрітись з недовірою та протестами. Адже робота, яка проводиться є досить складною та тривалою. Потрібно також надати інформацію про дитячу гарячу лінію та координаційний центр з надання правової допомоги. Батьків сповістити про порядок подання заяв про випадки булінгу, а працівників освіти – про порядок дій у таких випадках» [41, с.26].

В процесі протидії знущанням важливо враховувати такий фактор, як вік. Таким чином, буде проведена більш комплексна і правильно цілеспрямована робота. Дійсно, наприклад, для дітей молодшого шкільного віку батьки будуть діяти як великий авторитет, в той час як у підлітків буде своє власне середовище, в якому вони проводять більшу частину свого часу.

Ще один важливий момент в боротьбі зі знущаннями – переконати підлітків у тому, що демонстративний характер їх поведінки повинен бути усунутий. Адже буллер виконує свої дії більшою мірою для того, щоб отримати заохочення і підтримку з боку своїх прихильників. З цього можна

зробити висновок, що якщо схвалення оточуючих втрачено, підліток втрачає мотивацію до хуліганства як такого.

Пріоритетною роботою соціального працівника повинна бути саме профілактика булінгу. Вона, в свою чергу, поділяється на три рівні:

- 1) первинна профілактика;
- 2) вторинна профілактика;
- 3) третинна профілактика.

На першому рівні основна мета такої профілактики – створити сприятливе середовище, яка може запобігти ситуації насильства і гноблення в шкільному середовищі. Здійснюється комунікація з усіма учнями і проводяться інформаційні кампанії як для учнів, так і для співробітників установи і батьків.

Другий рівень передбачає усунення і обмеження можливих конфліктних ситуацій між підлітками. На цьому рівні з'являються активні і більш сфокусовані на проблемі дії фахівця. Зокрема, є більш детальний план роботи як індивідуального, так і групового і загальношкільного характеру, виділені активні фігури цього знущання і жертви.

Реабілітація осіб, які постраждали від знущань, корекційна робота з агресорами, підтримка спостерігачів і т.д. – все це входить в третій рівень профілактики. Важливо показати дітям, що кожен з них – самодостатня людина, а їх самооцінка не повинна залежати від думки оточуючих. Спеціаліст повинен вміти прищепити дітям впевненість і почуття захищеності і безпеки.

«Саме комплексна робота – це найбільш вдалий метод роботи, який можна застосувати до підлітків. Адже вони повинні бути постійно зацікавлені у подачі матеріалу та активно задіяні у його опрацюванні. За допомогою комплексної роботи побудованої в цикл виховних занять з елементами лекції, квесту та опитування можна розбудити у свідомості підлітків осмислення проблеми. Вони зможуть не тільки дізнатись певні факти чи теоретичний виклад матеріалу, а і відчути на собі проблему явища

булінгу з різних сторін. Примірюючи на себе роль жертви, булера чи просто спостерігача підлітки зможуть відчутти весь спектр емоцій, які відчуває певна дитина опиняючись у тій чи іншій ролі» [29, с. 34].

У комплексному підході можна відзначити два ключові напрямки: управлінський і просвітницький.

Управлінський підхід організовує і реалізує керівник освітнього закладу.

Це включає в себе:

- аналіз ситуації в освітній установі;
- розробка офіційної позиції навчального закладу по знущанням;
- розробка правил поведінки для всіх;
- визначення обов'язків і відповідальності учасників освітнього процесу;
- проведення інструктажів.

Просвітницький підхід – це інформування, пояснення, формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування та взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Фома виховної роботи – це встановлений порядок організації конкретних дій, ситуацій, процедур взаємодії учасників освітнього процесу, спрямований на вирішення певних педагогічних завдань (навчальних і організаційно-практичних), сукупність організаційних прийомів і освітніх засобів, що забезпечують зовнішнє вираження виховної роботи.

Серед них є такі:

- організаційна – соціальний працівник виступає в ролі організатора. Ця функція передбачає включення групових форм роботи для більшого спілкування підлітків та організації під впливом різних ситуацій. Це можуть бути бесіди, квести, рішення групових завдань і т. д.;
- регулююча – застосовуючи різні форми роботи, можна навчити підлітків регулювати свою поведінку, гармонійно працювати в групі і налагоджувати відносини в площинах «учень – учитель», «учень – учень»,

«учень – соціальний працівник». Ця функція передбачає використання таких форм роботи, які забезпечать максимальну взаємодію учасників, їх спілкування і спільну роботу;

– інформаційна – передбачає не просто одностороннє уявлення певної інформації, а її пошук та обробку. За допомогою такої практики підлітки зможуть більш глобально зануритися в суть проблеми і глибше її відчутти.

Важливим етапом підготовки до занять є планування. Кожен свідомий соціальний працівник повинен вміти правильно розподілити заплановані форми роботи. Також потрібно підібрати яка саме робота буде проведена спираючись на вподобання учнів. Для цього потрібно провести ознайомчу роботу з ними.

Кожна проведена робота повинна мати свою чітку послідовність та структуру. Завдяки цьому вона буде раціональна, послідовна та систематична. Така робота буде включати в себе всі необхідні прийоми подачі інформації. Учні будуть відчувати впевненість у діях соціального працівника, а відповідно і більше довіряти.

Соціальний працівник повинен розуміти, що засудження конкретного учня неприпустимо ні при якому вигляді роботи. Неможливо виділити одну людину або групу осіб в позитивному або негативному контексті. Така недбалість може викликати тільки посилення знущань в колективі. Важливо вміти правильно добирати слова, які будуть використовуватися в процесі роботи.

Соціальний працівник своїм прикладом повинен проявляти терпимість, толерантність і співчуття до кожного підлітка. Це повинен бути еталон, на який учні захочуть рівнятися. Такі короткі форми роботи, як навчальна робота, лекція, квест, гра і т.д., стимулюють як пізнавальну активність, так і самостійність учасників. Адже в таких методах роботи групи людей, які в неї включені, виступають в якості суб'єктів навчання. В процесі роботи соціальний працівник створює відповідні комфортні умови для вивчення та опрацювання матеріалу.

«У зв'язку з налагодженням таких умов підлітку властива більш розкута поведінка, він налаштований на прийняття нової інформації та її осмислення. В таких умовах учням властива активна поведінка та правильне налаштування для роботи в командах, яка переважає у даних формах роботи. Соціальний працівник також не просто ділиться своїми знаннями та висновками на певну тематику, він дізнається як саме її сприймають підлітки. Фахівець може зрозуміти причини тої чи іншої поведінки в різноманітних ситуаціях та проаналізувати причини булінгу з іншої точки зору завдяки цьому. Завдяки даним формам та методам роботи учні можуть розкривати свій внутрішній потенціал та розвивати своє мислення і вміння аналізувати, враховуючи багатогранність тих чи інших ситуацій, причин та наслідків. Підлітки працюють притримуючись швидкого та напруженого темпу, що дозволяє їм пришвидшувати свою реакцію, вдосконалює вміння організовано діяти у різних екстрених ситуаціях та зважувати всі за і проти в ході прийняття рішень. Обираючи компоненти, які будуть наповнювати заняття важливо обирати такі, які б могли найбільш повно охопити проблематику даної теми та змусити учнів працювати у різних видах роботи» [17, с.140].

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ БУЛІНГУ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

3.1. Аналіз використання стратегій захисту жертв булінгу в соціальній роботі в інших країнах

У розвинених країнах дослідження з протидії булінгу почалися в 1980-х роках з подальшим закріпленням проблеми шкільного насильства в законодавстві. Сьогодні такі країни, як Індія, Ірландія і Сінгапур мають саме жорстоке «дитяче» законодавство – тюремне покарання в них стає можливим з 7 років. У Великобританії, Швейцарії, США та Австралії дітей садять в тюрму з 10 років (наприклад, в штаті Пенсільванія суд засудив 11-річного засудженого до довічного ув'язнення який застрелив вагітну жінку).

Говорячи про світовий досвід вирішення цього питання, варто відзначити, що Швеція стала однією з перших країн, де булінг став обговорюватися на національному та законодавчому рівнях. Тут, крім законів, що захищають жертв знущань, впроваджена систематична профілактична робота, закріплена в законодавстві, яка проводиться державними статутами і некомерційними організаціями типу «Друзі». Досить ефективним способом протидії Булінг в Швеції став так званий «метод далекого бою», що полягає в створенні в школах спеціальних «антибулінгських» команд з учнів і вчителів, завданням яких є захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. У такі команди відбирають школярів з лідерськими якостями. Кожен «лідер» має хоча б раз в день підходити до довіреному йому учням, з'ясувати, чи все в порядку і давати зрозуміти, що готовий допомогти у вирішенні проблем знущань.

«Найефективнішою антибулінговою програмою визнано норвежську загальнонаціональну програму Дена Ольвеуса, результати багатолітнього моніторингу якої продемонстрували свою дієвість – вона на 30-50% знижує

кількість інцидентів, пов'язаних з цькуванням. Одночасно знижуються й показники антисоціальної поведінки, включаючи пияцтво, крадіжки, вандалізм тощо, а також покращується загальний клімат в школах. Секрет успіху полягає в системному підході до проблеми булінгу: психолог та вчений Ден Ольвеус наполягає на важливості роботи з усім набором соціальних ролей: так зване коло булінгу складають не лише жертва та агресор, а й прибічники та пасивні спостерігачі. Дана програма засновується на принципах, що передбачають створення теплого та позитивного шкільного (в ідеалі – і домашнього) середовища та ставить акцент не на покаранні, а на заохоченні до мирного співіснування з твердими рамками і обмеженнями неприйнятної поведінки. Реалізація комплексу інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій передбачає три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) та індивідуальний. За рішенням уряду Норвегії програма Д. Ольвеуса була включена до реалізації у всіх школах як обов'язкова» [47, с. 178].

До речі, в школах Швеції і Норвегії на початку кожного навчального року укладається тристороння угода, яку підписують учень, батьки і адміністрація школи. Мета цього договору – запобігти неприйнятній і агресивній поведінці в школі. Таким чином, кожного учня попереджають, що він не має права погрожувати іншим учням словами або вчинками, заподіювати фізичної або психологічної шкоди однокласникам або пошкоджувати їх майно. В іншому випадку шкільний фахівець і директор школи мають право зареєструвати винного в поліції при першій нагоді, а їхні батьки несуть повну відповідальність за поведінку дітей. Крім того, батьки прагнуть вирішувати подібні проблеми разом зі шкільними психологами.

У Великобританії реалізується програма Делвіна Таттума, яка багато в чому схожа з розробками Д. Ольвеуса і включає три етапи: подолання кризи, втручання і запобігання. У британських школах проводиться щотижневий урок особистої і соціальної освіти, під час якого, крім іншого, обговорюються питання міжособистісного спілкування в класі. Така

командна робота допомагає знизити ризик знущань. Примітно, що крім спеціальних уроків у школах існують ще програми проти випинання, які контролюють порядок за межами школи. Наприклад, багато шкіл розробили спеціальні карти (найчастіше онлайн-карти), на яких діти відзначають місця, де до них приставали хулігани. У міру відновлення цієї карти вчителя патрулюватимуть нові небезпечні місця. Дуже часто в школах організуються гуртки самодопомоги, де старші учні, які зіткнулися зі знущаннями, розповідають молодшим учням, як з ними впоратися.

«Відповідно до закону (Education and Inspections Act), в усіх державних школах повинен бути статут, що регламентує правила та заходи попередження булінгу серед учнів. Вчителі, учні та їх батьки повинні бути неодмінно обізнані про цей документ. Крім того, згідно з законом про боротьбу з дискримінацією (Equality Act), працівники шкіл зобов'язані запобігати знущанням. У разі надходження скарги слідує покарання кривдника, виходячи із серйозності його дій – від дисциплінарних заходів до звернень до поліції. Кожна школа виробляє чіткі санкції відносно агресорів, аж до виключення зі школи. У деяких початкових школах організовується шкільний суд, де комісія, що складається з представників школярів і педагогічного колективу, розбирає скарги на булінг і визначає «міру покарання»» [42, с. 117].

У Великобританії до боротьби з булінгом у кіберпросторі долучилось представництво Facebook, організувавши роботу «відповідальних за інтернет» при кожній середній школі, а в 2014 р. у співпраці з Йельським університетом Facebook запустив спеціальний онлайн-проект «Центр із запобігання булінгу».

В свою чергу, Фонд принца Вільяма оголосив про старт проекту, який навчає дітей 11-16 років протидії онлайн-цькуванню.

Канада, усвідомивши проблему знущань, негайно приступила до розробки відповідного законодавства, яке включало розробку Міністерством освіти політики керівних принципів щодо запобігання знущань, застосування

дисциплінарних заходів за неналежну поведінку, включаючи більш суворі покарання за неодноразові знущання. Тепер в Канаді штрафи можуть накладати навіть на свідків, які повідомили про це відповідальним особам або тим, хто може втрутитися в ситуацію. Також відповідно до федерального закону «Про освітніх установах» (2011 р) кожна школа повинна проводити щорічний «Тиждень поінформованості про знущання» і організовувати тренінги з протидії цьому явищу. У 2015 році Федеральний кримінальний кодекс Канади був оновлений, і кібербулінг було включено до складу злочинів. Важливо, що в Канаді широко використовуються методи ранньої психодіагностики дитячої агресії, що дозволяють прогнозувати і частково коригувати майбутню поведінку потенційно проблемної дитини.

У Сполучених Штатах немає федерального закону, який прямо стосується знущань, але частина цієї проблеми відображена в основних положеннях «дискримінаційних» законів, що забороняють знущання за ознакою раси, національного походження, кольору шкіри, статі, віку, інвалідності або релігії. У всіх штатах є свої закони проти знущань, і в кожному штаті є місцева політика для вирішення цієї проблеми. Відповідні закони і постанови, що регулюють різні аспекти цього питання, зосереджені як на індивідуальній, так і на шкільній відповідальності за безпеку, приділяючи належну увагу питанню анонімності і конфіденційності. Пік розробки і впровадження законів про боротьбу з знущаннями в Сполучених Штатах припав на період з 1999 по 2010 рік, коли законодавчими зборами штатів були внесені або змінені понад 120 законопроектів, що стосуються знущань і пов'язаній з ними поведінки. У 2011 році Міністерство освіти США розробило концептуальну основу для оцінки законів і політики по боротьбі зі знущаннями в 46 штатах на основі серії досліджень і звіту, аналізує правовий зміст практик, щоб представити передовий досвід. Ключовим завданням було виявити ті штати, в яких виконання законів призвело до значного зниження випадків знущань на практиці. Подальше вдосконалення чинного законодавства триває. З 2010 року Міністерство

освіти США публікує спеціальні «Dear Colleague Letters» – стратегії для викладачів, що деталізують обов'язки державних шкіл у напрямку реалізації антибулінгової політики. Усю інформацію про відповідні загальнодержавні та місцеві закони розміщено на на федеральному веб-сайті з профілактики булінгу www.StopBullying.gov.

«У США, головним завданням протидії насильству в школах є вдосконалення превентивного підходу, розробка та впровадження інноваційних технологій та ефективних освітньо-профілактичних програм. У цій країні особливого поширення набула технологія мобілізації ресурсів. Ця технологія полягає в залученні до просвітницької діяльності державних і недержавних установ, соціальних служб, партнерств, різних груп населення. Систематичну профілактичну роботу з дітьми схильними до негативних проявів в поведінці проводять інспектори поліції. Цікавим є досвід проведення тижня запобігання третируванню серед учнів загальноосвітніх шкіл. Досить ефективним, на нашу думку, є досвід впровадження програм поведінкового навчання або поведінкової модифікації D.A.R.E. (англ. Drug Abuse Resistance Education) для дітей початкових класів, G.R.E.A.T (англ. Gang Resistance Education and Training) для учнів підліткового віку. В основі цих програм покладена теорія соціального наuczіння А. Бандури і концепція поведінки ризику Р. Джессора. З ініціативи Бюро громадських служб та Міністерства з питань здоров'я і соціальних послуг США було розпочато реалізацію названих програм з метою забезпечення розвитку та психологічного благополуччя учнів в умовах шкільного середовища. Аналіз освітніх профілактичних програм дозволяє виокремити найефективніші компоненти їхньої реалізації: формування навичок прийняття рішень, навичок протистояння тискові однолітків та інших впливів (реклами, батьків) на предмет вживання наркотичних речовин; розвиток життєвих та соціальних навичок за допомогою професіоналів, однолітків. У США з метою профілактики насильства щодо дітей у школах та сім'ях громадська організація – Жінки проти згвалтування розробила програму профілактики

для дітей – Діти попереджені про напад. Ця програма спрямована на розвиток у дітей критичного мислення, набуття асертивних навичок поведінки, інформування куди звертатись якщо насильство трапилось» [42, с. 205].

Японії було потрібно багато часу, щоб усвідомити проблему знущань на законодавчому рівні. Причиною тому стала культурна специфіка країни – знущання завжди сприймалися японцями як цілком прийнятне явище в шкільному середовищі (впершу чергу мова йде про хлопчиків, оскільки дівчинки довго не ходили в школу). Наприклад, вважалося, що знущання з боку однолітків загартовують характер, тому скаржитися на такі дії з боку однокласників було принизливо і соромно. Передбачалося, що ті, хто не зможе впоратися зі знущаннями самотійно, не зможуть в майбутньому захистити ні своїх близьких, ні свою батьківщину.

Перший закон про розробку заходів щодо запобігання знущань був прийнятий в 2013 році. На цей крок японський уряд був піднятий масовим обуренням громадськості з приводу відсутності належної реакції влади на численні інциденти (в тому числі зі смертельними наслідками) і факт їх політичного мовчання. Сьогодні чинний закон вимагає від шкільної адміністрації повідомляти в поліцію про серйозні знущання. У той же час навчальні заклади повинні сформувати ефективну організаційну структуру для протидії знущанням в школі, зокрема, передбачено створення спеціальної комісії для розслідування причин і наслідків прикрих інцидентів, а також розробки шкільної політики щодо запобігання знущань. Крім того, влада наказує регулярний моніторинг соціальних мереж та інших інтернет-майданчиків на предмет знущань над дітьми в онлайн-просторі.

Загалом, в цивілізованому світі булінг розглядають як доволі серйозну соціально-педагогічну проблему сьогодення – проводяться наради на рівні міністрів освіти, виробляються законодавчі заходи у напрямку його профілактики тощо. Проблематиці булінгу присвячено кілька великих національних і міжнародних серверів, зокрема: Bullying.org, [Bullying Online](http://BullyingOnline.org),

Stop bullying, Bullying net, www.bullying.com.uk та ін., де можна отримати кваліфіковану консультацію спеціаліста. Зарубіжна практика демонструє, що ефективно запобігання проявам булінгу в школах вимагає злагодженої організації як внутрішньосистемної, так і міжвідомчої взаємодії, в основі якої лежить чітка законодавча та нормативна база.

3.2. Детермінанти оптимізації психологічної реабілітації жертв булінгу за допомогою стратегій захисту

У пошуках вирішення проблеми булінгу і цькування в освітніх установах, нам допомагають методика, скрупульозно розроблені психологами-педагогами, яким доводилося стикатися з даними соціальним явищем.

Одним з найбільш ефективних, а також випробуваних на досвіді багатьох педагогів і працівників школи є методика, розроблена психологом з Великобританії Сью Янг. Вперше вона була опублікована в якості статті в 1998 році. Сью Янг стверджує, що «успішні» школи не ті, в яких випадків булінг немає, а ті, в яких ця проблема вирішується продуктивно і успішно.

Насамперед, приступаючи до роботи, важливо відмовитися від вже звичних нам термінів «жертва», «агресор», «цькування», так як весь процес спрямований на створення теплої і доброзичливої атмосфери в класі, а не на боротьбу з цькуванням. Методика розроблена з метою встановлення міцних і гарних відносин між усіма дітьми.

Безумовно, і дітям, і вчителям складно перебудуватися і перестати використовувати шаблонні назви учасників явища. Адже в інших методах вчителям доводиться з самого початку виявляти і констатувати факт того, що в класі існує «об'єкт боротьби». Складно і відмовитися від виявлення причин такої поведінки або якихось «санкцій» по відношенню до кривдників.

Метод ніяк не спрямований на згадку негативних проявів будь-яких сторін.

Даний метод має кілька етапів:

- 1) Бесіда з дитиною, яка зазнає труднощів у школі;
- 2) Розмова з групою дітей, які будуть надавати підтримку;
- 3) Повторна бесіда з дитиною про зміни в його оточенні;
- 4.) Повторна розмова з групою підтримки про те, наскільки корисною виявилася підтримка для дитини і що їм вдалося зробити.

Розглянемо метод поетапно.

1) У розмові з дитиною педагог запитує про те, з ким із дітей у нього виникають складності, хто підтримує у важкі моменти, хто є його другом або з ким би він хотів дружити. Вкрай важливо пояснити, що деталі неприємних ситуацій не цікавлять зараз, адже ми збираємося загострити нашу увагу на позитивні речі і на нормалізації обстановки у класі. Виходячи з цієї інформації, педагог говорить дитині про те, що буде створена якась команда підтримки (вона повинна складатися з 5-8 чоловік) Також педагог попросить дитину відзначати, що буде поліпшуватися протягом тижня, чи буде підтримка цих дітей допомагати дитині. Зазвичай наступну, другу зустріч проводять через тиждень.

2) Наступним кроком є зустріч з групою дітей, які надаватимуть підтримку (зустріч проводиться без дитини, з якою була перша розмова). Групі оголошується мета зробити життя дитини більш життєрадісною, при цьому ніякі деталі проблем дитини не обговорюються, дії цькування не будуть зачіпатися в розмові, також, як і протягом усього процесу в цілому. Діти пропонують різні ідеї того, що саме вони можуть зробити для однокласника, які дрібні вчинки допоможуть його підтримати. На кожного учасника групи важливо вислухати і подякувати за допомогу.

3) Через тиждень проводиться розмова з дитиною, в якій обговорюються зміни, які він побачив і відчув за минулий тиждень. Зазвичай зустріч коротка, так як група підтримки дійсно допомагає змінити ситуацію в класі.

4) На наступній зустрічі групи підтримки підводять підсумки тижня, кожна дитина намагається розповісти про те, як він зробив дитину щасливішим. Це нормально, якщо не всі діти розповідають про їхні справи, можливо вони нічого не зробили або не вважають за потрібне поділитися. В кінці бесіди обов'язково потрібно подякувати всім за дружну командну роботу і допомога. При необхідності призначаються подальші зустрічі з інтервалом в тиждень, однак більше 5 зустрічей організувати не потрібно.

Даний метод Сью Янг приносить тільки позитивні зміни. Звертаючись до даних досліджень, ні в одній групі ситуація не погіршилася, що безумовно є хорошим показником. Іншою позитивною стороною методу є швидкість ефекту. 80% випадків цькування припинилася відразу ж. Однак варто звернути увагу на коментар Сью Янг, в якому вона говорить, що метод ефективний лише в початковій школі, а в старших класах потрібен індивідуальний підхід до кожного учасника буллінгу. Тому варто розглянути інший метод усунення проблеми, який буде ефективно підходити і для старших класів.

Російський психолог Людмила Петрановська пропонує іншу методику усунення цькування, зовсім не схожу на метод Сью Янг. У ній батьки жертви приймають важливу участь у вирішенні соціального явища, допомагаючи своїй дитині вичерпати конфліктні ситуації в його класі.

Розглянемо методику по етапах

1) Перший етап – озвучування явища.

Батько, дізнавшись про те, що його дитину систематично булять, повинен поговорити з класним керівником (вчителем) і впевнено назвати явище. Обговорити проблему, і якщо вчитель не погоджується прийняти те, що відбувається в класі, то доведеться шукати ту людину, яка погодиться назвати те, що відбувається цькуванням і допоможе вирішити проблему. Це може бути будь-який інший шкільний учитель, завуч, шкільний психолог, в крайньому випадку директор школи.

Далі, педагог проводить розмову з групою дітей, в якій відбувається цькування і чітко називає явище дітям. Дана дія потрібно тому, що агресори, діти-лідери, які буллять жертву, відмовляються приймати правду того, що відбувається і усвідомлювати свої ж дії в сторону однолітків. У них буллінг є просто вираженням ненависті до жертви, якоїсь групою, а не насильством. Потрібно пояснити, що їх дії є неприпустимими через те, що вони морально і / або фізично обмежують свого однолітка в класі і це неправильно.

Іноді допомагає невелика хитрість-подумки поставити переслідувача на місце жертви, детально представляючи кожну подію і питаючи у агресора як він відчував би себе будь він в такій ситуації. При цьому важливо не тиснути на жалість, а лише тверезо оцінити ситуацію. Співчуття звичайно має місце бути, адже якщо ця якість прокинеться в агресорі-дитині, яка звикла холодно ставитися до всього і робити боляче, не думаючи про наслідки, значить можливо ситуація почне змінюватися на краще для всіх навколо. Якщо цькування тільки почалася в колективі, і вона ще не вкоренилося, найчастіше описаний вище перший крок уже дозволяє усунути буллінг.

2) Другий етап – позначення цькування як проблему групи.

Так влаштовано, що коли людину починають звинувачувати у вчиненні будь-які дії, то він відразу ж захищається, виправдовується. Те ж саме відбувається і з дітьми в ситуації буллингу в класі. Якщо назвати агресора основним винуватцем всієї проблеми, дитина стане захищати себе, що не приймаючи слова дорослих про те, що саме він узаконює цькування в класі.

Тому не потрібно вести розмову в такому руслі, тут мета інша, обозначити проблему як хворобу саме всієї групи, не тільки одного-двох чоловік. Важливо запропонувати класу вирішити цю проблему всім разом, не акцентуючи увагу на когось одного, а саме працюючи командою.

3) Третій етап – активізація морального почуття і формулювання вибору.

Наступним завданням є виведення дітей з «стайного» азарту і включення моральної оцінки того, що відбувається. Тут важливо поговорити

з дітьми і запитати їх про стан класу. Як міцно вкоренилася цькування в їхньому товаристві? Можна запропонувати кожному показати на пальцях який їхній внесок в розвиток «хвороби» під назвою цькування.

Наприклад, 1 балл– «я ніколи не беру участь в цькуванні», 2 бали «я іноді це роблю, але потім шкодую», 3 бали «цькував і буду цькувати». Якщо група дійсно загрузла в проблемі, то боротьба з явищем може бути важче. У будь-якому випадку, цей невеликий тест може допомогти розглянути проблему трохи глибше.

4) Четвертий етап – формулювання позитивних правил і укладення контракту.

Тепер саме час змін: до цього ми роз'яснювали дітям як не потрібно робити, а зараз пора внести нову установку. Пропонується сформулювати разом з дітьми нові правила класу, написавши їх на листочку, щоб потім проголосувати за них і поставити свій підпис на знак згоди і дотримання встановлених дітьми правил.

Правила не повинні бути занадто складними, важливо згадати основне. Наприклад, «у нас не ображають один одного.», «у нас не вирішують стосунки кулаками» і т.д. Після затвердження всіх правил кожна дитина ставить свій підпис на листочку, тим самим зобов'язуючись дотримуватися цих правил. Цей метод «підписання контракту» успішно практикується як з дітьми, так і з дорослими в різних тренінгах і терапіях.

5) П'ятий етап – моніторинг та підтримка позитивних змін.

Дуже важливий крок, який не можна ні в якому разі упускати з уваги. Дорослий, який взявся за всю цю роботу, не може кидати групу. Він повинен регулярно запитувати про зміни, про стан класу, пропонувати допомогу, якщо вона потрібна і розрулювати конфліктні ситуації, якщо вони до сих пір регулярно відбуваються. Дуже допомагає вводити всякі ігрові техніки в процес.

Наприклад, можна зробити «лічильник цькування»: поставити який-небудь посудину на стіл вчителя і якщо діти помічають якісь дії цькування в

сторону інших дітей або ж дії насильства в свою сторону, то він кладе в цю посудину камінчик (або будь-яку іншу річ). Таким чином, можна підбивати підсумки в кінці кожного навчального тижня, дивлячись на результати «лікування» групи через цю посудину. Суть в тому, що дорослий постійно проявляє інтерес в процесі позбавлення від проблеми і діти намагаються виправити ситуацію.

б) Шостий і останній етап – гармонізація ієрархії.

З часів цькування і насильства в класі створюються групи людей, що володіють певним статусом. Хтось є агресором і, отже, у нього високий соціальний статус і він поважаємо усіма. Діти-жертви булінгу не мають репутації, вони є якимись «сірими мишками».

Але коли правила класу змінюються і насильство потихеньку йде з виру звичайних і нормальних подій класу, дітям варто запропонувати знайти собі нове місце, нове «покликання». Для такого згуртування класу і одночасно визначення цінності кожної дитини в групі можна проводити різні ігри або конкурси, в яких діти зможуть проявити свої сильні сторони і показати їх іншим.

Даний останній етап реалізується, коли цькування в класі дійсно успішно сходить нанівець і коли відносини між дітьми тепліші. У будь-якому випадку, цей крок допомагає закріпити зв'язок між однокласниками і зрозуміти, що кожна людина в команді цінна по своєму. Розглянувши даний метод боротьби з булінгом вийшло знайти багато нових кроків і етапів, які дійсно можуть допомогти в боротьбі з цією соціальною проблемою навіть в старших класах серед підлітків.

Також для вирішення проблеми булінгу може використовуватись комплексний підхід.

У комплексному підході можна відзначити два ключові напрямки: управлінський і просвітницький.

Управлінський підхід організовує та реалізує керівник/керівниця закладу освіти. Він включає в себе:

- здійснення аналізу ситуації у закладі освіти (фізичного та емоційнопсихологічного середовища), зокрема шляхом опитування учнів/учениць та працівників/працівниць щодо відчуття себе в безпеці під час роботи та навчання;
- вироблення офіційної позиції закладу освіти щодо булінгу (цькування) та інформування про неї всіх учасників освітнього процесу;
- розроблення правил поведінки для всіх – учнів, батьків, вчителів та інформування про них;
- визначення обов'язків та відповідальності учасників освітнього процесу щодо створення та дотримання безпечної поведінки в закладі освіти;
- проведення інструктажів працівників/працівниць, учнів/учениць та батьків.

Просвітницький підхід – це інформування, пояснення, формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування та взаємодії всіх учасників/учасниць освітнього процесу. Розглянемо детальніше управлінський підхід або що може зробити керівник/керівниця закладу освіти.

«Для оптимізації своєї роботи керівник/керівниця закладу освіти може призначити уповноважену особу з числа своїх заступників, яка буде відповідати за організацію та реалізацію заходів з протидії та попередження булінгу (цькування) в закладі освіти.

Насамперед, необхідно перевірити та виявити місця, які потенційно можуть бути небезпечними та сприятливими для вчинення булінгу (цькування) в закладі освіти та організувати належні заходи безпеки. Наприклад, пост охорони, контрольно-пропускний режим, спостереження за місцями загального користування, технічними приміщеннями (їдальні, сходи, коридори, гардероби, ігрові майданчики, підвір'я тощо). Адже найчастіше булінг (цькування) відбувається в місцях з найменшим контролем та наглядом дорослих» [40, с. 211].

Наступний крок – розробити разом з іншими працівниками закладу освіти на основі проведеного аналізу ситуації план заходів для запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти.

«Розробити та запровадити порядок (чітку послідовність) повідомлення про випадок булінгу (цькування) чи підозру про його вчинення (тобто хто і куди може звернутись), послідовність розгляду таких заяв в закладі освіти та процедуру неупередженого розслідування обставин випадків булінгу (цькування) у вашому закладі. Всі працівники/працівниці, батьки та учні/учениці мають знати, що вони повинні повідомити про випадки булінгу (цькування), які їм стали відомі або про які вони підозрюють. Якщо це дитина, то вона може сказати батькам, вчителям, зателефонувати на гарячу лінію телефону довіри або одразу в поліцію. Якщо це дорослий – повідомити керівника закладу освіти, або уповноважену особу, або одразу звернутись в поліцію. У разі, якщо випадок булінгу, свідком якого став цей дорослий, потребує негайного втручання та загрожує життю і здоров'ю його учасників – також негайно повідомити поліцію, у разі необхідності органи охорони здоров'я для надання екстреної медичної допомоги. Це стосується всіх сторін булінгу (цькування), в тому числі свідків або тих, хто знав про можливість вчинення булінгу (цькування)» [3, с. 45].

Коли керівник школи отримує повідомлення про цькування, він / вона негайно повідомляє поліцію, службу по догляду за дітьми, батьків або законних опікунів дитини. Потім він видає наказ, в якому визначається склад комісії з розгляду справ про цькування. Для кожної конкретної справи повинен визначатися новий склад такої комісії, щоб забезпечити неупереджений розгляд справи. Уповноважена особа або, за її відсутності, особа, яка його замінює, проводить розслідування до засідання комісії і готує необхідні для засідання матеріали (опитування учасників справи, з'ясування наявності фото і відео, підготовка висновку психолога і т.д.). Після завершення збору даних супервізор / супервізор скликає засідання комісії зі знущань. Члени комісії на засіданні розглядають і аналізують матеріали,

зібрані в результаті попереднього з'ясування обставин; визначають сторони знущань, можливі причини та необхідні заходи щодо їх усунення; планування заходів по стабілізації психологічного клімату в колективі, формування емпатії між сторонами булінгу і надання соціально-психолого-педагогічних послуг сторонам булінгу, в тому числі із залученням необхідних спеціалістів надавати юридичну, соціальну та іншу допомогу тощо; формувати рекомендації педагогічному колективу навчального закладу за відповідним методам навчання і організації роботи з дітьми-учасниками цькування (знущань) і їх батьками або законними представниками; формувати рекомендації для батьків або законних представників дитини, котра стала учасником цькування (знущань).

«До складу такої комісії можуть входити уповноважена особа та інші заінтересовані особи (педагогічні працівники, практичний психолог, медичний працівник та інші особи) за рішенням керівника закладу освіти. До участі в засіданні комісії за потреби також можуть бути залучені сторони булінгу (цькування), один з батьків або законних представників дитини-кривдника та дитини-потерпілого, представники служби у справах дітей, поліції та інших заінтересованих осіб» [40, с. 213].

Основна мета створення такої комісії – не визначити, чи було знущання, а розробити план подальших дій щодо вирішення ситуації в освітній установі, стабілізації психологічного клімату і створити безпечні умови для подальшого спільного тренування сторін, в тому ж навчальному закладі, щоб уникнути рецидивів. Для досягнення ефективності намічених заходів рекомендації комісії повинні виконуватися всіма учасниками освітнього процесу.

Також дуже важливо налагодити належне функціонування психологічної служби навчального закладу, щоб практичний психолог і соціальний педагог, як і інші співробітники освітнього закладу, мали необхідну компетенцію для запобігання, виявлення і протидіяти булінгу. Варто пам'ятати, що булінг негативно позначається на психічному здоров'ї

всіх учасників цього явища, тому психологічна служба повинна надавати необхідну підтримку, психологічну допомогу і підтримку всім учасникам / учасницям справи. Для цього можна ввести годинник консультацій для практичного психолога, соціального педагога, розмістити скриньки довіри і інформацію про телефони довіри.

Другий і рівноцінно важливий напрямок комплексного підходу – просвітницька робота. Принципи дотримання прав людини, толерантної поведінки, недискримінації, співробітництва та взаємоповаги рекомендовано зробити наскрізними темами для уроків, тематичних заходів, зустрічей, бесід, консультацій.

«Шляхом залучення до просвітницької діяльності громадських організацій, працівників органів ювенальної превенції, шкільних офіцерів поліції таку роботу можна зробити більш різноманітною і цікавою для дітей. В результаті просвітницької роботи всі учасники/учасниці освітнього процесу мають знати про свої права, обов'язки, відповідальність за булінг (цькування), а також про те, як реагувати на випадки булінгу (цькування)» [52, с. 150].

Також потрібно здійснювати постійний моніторинг результативності програм та заходів в закладі освіти, щоб перевірити їх дієвість і, за потреби, вчасно вносити корективи. Доцільно нагадувати учасникам освітнього процесу про встановлені правила і процедури у випадках булінгу (цькування) в рамках настановних та надихаючих зустрічей на початку кожного навчального року.

Якщо колектив закладу освіти немає чіткої спільної колективної позиції щодо проблеми булінгу (цькування), існує ризик, що кожен учасник освітнього процесу буде чинити відповідно до своїх уявлень та переконань. Адже дуже часто, коли трапляється булінг (цькування) серед дітей, педагоги чи й самі батьки обирають позицію «невтручання». Іноді конфлікти в дитячому колективі вважають нормальним явищем, необхідним для

самоствердження. Зазвичай такий підхід призводить до булінгу (цькування) не тільки слабких і непопулярних учні/учениць, але вчителів/вчительок.

Тільки спільно з усіма учасниками освітнього процесу можна протистояти цьому явищу. Важливо, що запобігання булінгу (цькуванню) в закладі освіти має бути постійним системним процесом.

«Позицію засновника (засновників) закладу освіти щодо протидії та попередження булінгу (цькування), яка має бути узгоджена із законодавством та державною політикою в цій сфері, доцільно внести в статут закладу освіти з метою її закріплення та розподілу сфер відповідальності за її реалізацію, створення безпечного, вільного від дискримінації та насильства, інклюзивне освітнє середовище, яке сприяє успішному навчанню і роботі. Обов'язки щодо протидії та попередження насильства та булінгу (цькування) в закладі освіти потрібно включити до посадових інструкцій педагогічних працівників закладу освіти. Крім того, під час проведення атестації педагогічних працівників оцінювати стан виконання ними таких обов'язків» [52, с. 150].

План дій, спрямованих на попередження та боротьбу з булінгом в освітній установі, буде планом реалізації позиції, заявленої в статуті. Такий документ повинен бути розроблений колективно і з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, Міністерства охорони здоров'я, служб для дітей та центрів соціального обслуговування сім'ї, дітей та молоді. Для цього бажано створити робочу групу за участю всіх зацікавлених сторін. Крім того, в цю групу можуть бути залучені батьки і представники громадських організацій, щоб зробити ці заходи більш різноманітними і цікавими.

Ці заходи мають сформувати переконання учасників освітнього процесу щодо неприпустимості насильства та булінгу (цькування) в міжособистісних стосунках та мати прикладний (практичний) характер, тбто формувати не лише свідоме неприйняття булінгу (цькування), а й активну (дієву) позицію кожного.

План дій повинен бути адаптований до потреб і враховувати реальні ресурси установи. План складається на основі вивчення соціально-психологічного клімату в освітньому закладі та обговорення його результатів з усіма учасниками освітнього процесу. Якщо неможливо провести таке дослідження в масштабах всієї школи, учні, батьки та вчителі цих класів (груп) можуть бути опитані там, де найчастіше спостерігаються серйозні дисциплінарні порушення, конфліктні ситуації і випадки насильства.

Також важливо проаналізувати зібрану інформацію: які конфліктні ситуації виникають; коли це відбувається: під час занять, в перервах, поза уроками; де саме вони мали місце: в приміщенні навчального закладу, на території установи або за її межами; що часто стає причиною конфліктних ситуацій; найбільш вразлива категорія осіб знаходиться в освітній установі; як бачать цю проблему діти, батьки, вчителі, інші співробітники освітнього закладу тощо.

«Заплановані заходи мають бути спрямовані на досягнення конкретних результатів. Тобто, при плануванні кожного заходу важливо вирішити, яку проблему він має вирішити та визначити чіткий критерій його ефективності. Метою проведення заходів має стати не їх кількість, а рівень зменшення булінгу (цькування) та покращення загальної психологічної атмосфери в закладі. Чіткий вимірюваний критерій значно полегшить подальший моніторинг ефективності запланованих заходів та дасть можливість оперативно коригувати план в залежності від потреб. Також важливо визначити відповідального за організацію та проведення окремих заходів» [50, с. 66].

План дій може включати: тренінги, тематичні зустрічі та заняття, круглі столи, бесіди, консультації, спільний перегляд та обговорення всіма учасниками освітнього процесу тематичних відеороликів про ненасильницькі методи поведінки і виховання, вирішенні конфліктів, управлінні власними емоціями і подолання стресу, ігри-симулятори, театральні постановки тощо.

Погоджений документ затверджується на загальних зборах учасників освітнього процесу (педагогічній раді). Протягом навчального року можна вносити зміни в план по результатам моніторингу.

Важливо, щоб цей документ знаходився у відкритому доступі і всім було відомо, де його можна знайти.

Дуже важливо, щоб кожен учасник освітнього процесу знав позицію навчального закладу щодо протидії та запобігання насильства і знущань і дотримувався певних положень і правил поведінки. Також учасники освітнього процесу повинні знати, що їм робити, з ким взаємодіяти і яку відповідальність вони несуть за свої дії або бездіяльність у випадку цькування (знущань).

Ці обов'язки мають бути чітко визначені, розподілені і прописані в посадових інструкціях кожного працівника.

«Так, керівник закладу освіти:

- забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування);
- розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) та видає рішення про проведення розслідування; скликає засідання комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) для прийняття рішення за результатами проведеного розслідування та вживає відповідних заходів реагування;
- повідомляє уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти;
- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психологопедагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- координує роботу з впровадження комплексного підходу до попередження та протидії булінгу (цькуванню) у закладі освіти» [31, с. 47].

Вчителі спілкуються з дітьми щодня, щоб вони могли своєчасно виявляти конфлікти, помічати випадки ізоляції, знущань або їх ознаки. Їм

потрібно знати, як надати допомогу і підтримку в разі цькування. Вчителі ніколи не повинні ігнорувати або приховувати повідомлення про такі інциденти. Але важливо виявити проблеми в поведінці учнів і попрацювати з батьками, щоб знайти рішення.

Крім того, необхідно проінформувати всіх співробітників навчального закладу про їх обов'язки повідомляти керівництву навчального закладу або уповноваженій особі про випадки знущання (булінгу), свідками яких вони були особисто, або інформації, про яку вони отримали від інших, вжити термінових заходів, щоб припинити знущання.

«Психолог та/або соціальний педагог проводять аналіз соціальнопсихологічного клімату в закладі освіти загалом або у окремих класах (групах); беруть участь в розгляді звернень щодо випадків булінгу (цькування); забезпечують профілактику булінгу (цькуванню); здійснюють психологічний супровід здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування). Важливо робити це з дотриманням принципу конфіденційності (нерозголошення інформації про фізичну особу). Варто пам'ятати, що конфіденційна інформація може поширюватися лише за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов» [12, с. 36].

Не менш важливу роль у запобіганні та протидії булінгу грає допоміжний і технічний персонал (медичний працівник, охоронці, бібліотекар, працівники їдальні, роздягальні, прибиральниці, водій шкільного автобуса і т. д.). Вони можуть стати свідками неналежної поведінки, бійок, знущань або підозрювати підготовку до вчинення актів насильства. У цьому випадку вони повинні негайно повідомити про це керівнику навчального закладу або уповноваженій особі. У разі, якщо дії, свідками яких вони, як і інших учасників освітнього процесу, стали, ставлять під загрозу життя і здоров'я людини, вони повинні негайно втрутитися і припинити

використання розумних фізичних дій, тобто мінімально необхідного для припинення.

Щоб діяти без збоїв, всі співробітники повинні отримати чіткі інструкції про те, як припинити знущання. Важливо навчити персонал діяти в разі загрози життю і здоров'ю: негайно викликати швидку допомогу і надати екстрену допомогу.

«Окрім злагодженої командної роботи, варто також налагодити міжвідомчу взаємодію закладу освіти з представниками органів самоврядування, соціальними службами, представниками поліції та адвокатури, центрами кризового втручання та службою у справах дітей. Для цього закладу освіти може розробити карту закладів та установ, з якими він зобов'язаний взаємодіяти у разі потреби. Потрібно чітко визначити порядок взаємодії – до кого і в яких випадках звертатися, зазначити адреси, перевірити телефони, інформацію про робочі години та контактних осіб відповідних служб. Під час спільної роботи декількох установ надзвичайно важливо проявляти повагу до честі та гідності всіх учасників булінгу (цькування), не допускати розголошення особистої інформації. Це допоможе уникнути продовження булінгу (цькування) та стигматизації його учасників» [31, с. 50].

Крім представлених методів, існує маса інших технік, що допомагають усунути цькування в дитячому колективі.

Ось деякі з них:

Бесіди зі шкільним психологом

Наявність в штабі шкільних співробітників педагога-психолога важливо, тому що якщо класний керівник не може впоратися з булінгом і допомогти класу, на допомогу приходять інші співробітники-психологи. Вони володіють знаннями, які допомагають зрозуміти кожну дитину в ситуації з цькуванням;

Класна година

Використання класної години для бесід з дітьми також є гарною альтернативою. Можна проводити різні обговорення, тим самим паралельно вирішуючи проблеми, що накопичилися. До слова, класна година корисна не тільки при появі в класі булінгу, але і з метою згуртування колективу, більш тісного знайомства один з одним;

Перегляд фільмів

Така практика допомагає підвищити рівень усвідомлення проблеми, під час перегляду фільмів на тему цькування, дуже складно не зануритися в атмосферу того, що відбувається і поставити себе на місце героя у фільмі;

Театральні постановки

Діти, ставлячи виставу про булінг і показуючи його своїм одноліткам, можуть допомогти донести певні принципи і моральні правила;

Написання твору

Таке завдання можна дати і до дому для того, щоб після, вчителю можна було почитати твори дітей. Можна дати на роздуми і написання твору певне питання або ж просто залишити як тему явище цькування. Такий метод допомагає педагогу побачити іншу сторону кожного учня і заглибитися в загальну проблему;

Комбінування методів роботи

Для найбільшої ефективності важливо розумно комбінувати всі ці невеликі заняття, щоб на постійній основі працювати з дітьми, поки проблема не буде вичерпана. Навіть після усунення проблеми, варто не забувати про те, що підтримувати соціальний клімат в класі вкрай важливо і потрібно.

Всі ці методи мають свої сильні і слабкі сторони, в якихось колективах деякі прийоми не спрацюють, в якихось відіграють велику роль у встановленні нормального навчального середовища.

Тому завжди варто вибирати метод ретельно, звертаючи увагу на особливості, масштабність і ступінь поширення проблеми.

Крім всіх описаних вище технік, при зіткненні з цькуванням у своєму житті дуже важливо зорієнтуватися в ситуації і просити про допомогу. Дуже часто, майже завжди діти-жертви не мають підтримки. Що ще гірше, дитина вважає, що раз його труять і принижують, значить він не гідний бути нормальною дитиною і не бути ображеним. Ставлення до себе і прийняття себе грають ключову роль у зміні ситуації.

«Не тільки жертві потрібні психологічні консультації та тренінги, а й «агресорам». У них же трохи інша мета: усвідомити неправильність своїх дій в сторону однолітка, уявити себе на його місці і в цілому прийняти факт того, що насильство в будь-якій формі і в будь-якому вигляді неприпустимо. І про свідків не можна забувати: у багатьох дітей, які періодично бачили насильство, може залишитися дитяча травма на все життя (також, як і у жертви). Тут вкрай важлива психологічна допомога, різні розмови і тренінги допоможуть хоча б частково позбутися від досить травмуючої ситуації, в якій вони брали участь лише морально» [4, с. 3].

Отже, підбиваючи підсумки третього розділу, можна сказати, що знущання – це масштабна соціальна проблема, яка була, є і, на жаль, буде. Це соціальне явище спостерігається не тільки серед дітей, але і серед інших вікових груп.

Психіка дітей сформована в повному обсязі, вона неймовірно ранима, до того ж дітей виховують батьки, а шкільна середовище, в свою чергу, також впливає на виховання та формування особистості.

Саме тому наявність такої проблеми, як знущання, сильно псує стан кожної дитини, залученої в знущання. Під час існування цієї проблеми багато педагогів і психологів шукали методи боротьби зі знущаннями. І завдяки їм сьогодні у нас є велика кількість методик, які успішно апробовані на практиці.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши історію дослідження формування стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі, можна прийти до висновку, що перші наукові праці з цієї теми з'явилися у ХХ ст. Значний внесок у теорію подолання булінгу, дослідження його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні дослідники як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Таттум, К. Арора, Д. Томпсон та інші. В той же час, можна відмітити таких вітчизняних та російських науковців: О. О. Барліт, И. С. Бердишев, А. А. Бочавер, О. Л. Глазман, О. Дроздов, О. М. Синюкова, В. С. Собкін, А. Король, В. Р. Петросянц, А. В. Чернякова, які досліджують психологічні особливості учасників булінгу, його наслідки та шляхи подолання. Умови впровадження інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки в умовах школи досліджують: Р. Безпальча, І. А. Гайдамашко, М. А. Жданова, Н. В. Заверико, О. Н. Романова, Л. І. Лушпай, Д. Н. Соловйов, А. В. Чернякова та інші.

Уточнюючи основні поняття дослідження можна визначити, що булінг це сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи стосовно індивіда; жертва – учасник освітнього процесу, щодо якої було вчинено булінг; агресор – учасник освітнього процесу, яка вчиняє булінг щодо іншого учасника освітнього процесу; соціальна робота – галузь наукових знань, академічна дисципліна та професійна діяльність, спрямована на підтримання і надання кваліфікованої допомоги будь-якій людині.

Визначивши принципи та методи в дослідження формування стратегій захисту жертв булінгу у соціальній роботі, можливо визначити методологічну основу предмета пізнання. Наше наукове дослідження базувалось на таких методологічних принципах: об'єктивності, всебічності, єдності логічного та історичного, термінологічний, провідної ролі практики,.

Методами наукового пізнання в дослідженні стали аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Розглянувши нормативно-правове забезпечення протидії булінгу в Україні, можна дійти до висновку, що з кожним роком механізм боротьби з булінгом в нашій країні покращується, і базується на таких нормативно-правових документах як: Декларація прав дитини, Конвенції про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Закон України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики», Закон України від «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» та ін.

Розглянувши булінг як соціальне та психологічне явище, можна сказати, що на сьогодні цькування, вважається однією з найважливіших проблем суспільного здоров'я й провідною причиною дитячого травматизму, смертності, асоціальної поведінки дітей, порушення їхнього особистісного та фізичного розвитку. Виділять такі форми булінгу як: фізичний, психологічний, сексуальний, кібербулінг та ін.

Розглянувши стратегії захисту жертв булінгу в соціальній роботі, можна визначити, що важливими формами роботи, з дітьми які перенесли цькування є: лекційна форма роботи, організація та проведення тренінгів, виховні роботи, круглі столи, позашкільні заняття, дебати тощо. Пріоритетною роботою соціального працівника повинна бути саме профілактика булінгу

Проаналізувавши стратегії захисту жертв в соціальній роботі в інших країнах, можна прийти до висновку, що розвинутих країнах дослідження щодо протидії булінгу розпочались у 80-ті з подальшим закріпленням проблематики шкільного насильства у законодавстві. Провідними країнами з протидії булінгу є: Швеція, Норвегія, Великобританія, США та Японія. Проблематиці булінгу присвячено кілька великих національних і

міжнародних серверів, зокрема: Bullying, org, Bullying Online, Stop bullying, Bullying net, www.bullying, com.uk та ін., де можна отримати кваліфіковану консультацію спеціаліста.

Запропоновані детермінанти оптимізації формування стратегій захисту жертв булінгу в соціальній роботі підтверджують визначену гіпотезу дослідження. Саме тому перспективними напрямками удосконалення виступає методика, розроблена психологом з Великобританії Сью Янг, яка кардинально змінює відношення до проблематики та визначення булінгу, і яка могла би ефективно використовуватись в системі державних навчальних закладів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеєнко, Т. Ф. Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості. *Шлях освіти*. 2012. № 2. С. 12-16.
2. Алтухова Г. А. Моббинг как этическая проблема. *Библиотекосведение*. 1998. №2. С. 63–70.
3. Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціальнопедагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. №2. С. 44-46.
4. Бердышев И. А. Лекарство против ненависти. *Образование*. 2005. № 18. С. 3.
5. Беляєва О. М. Булінг у шкільному середовищі. Теорія та практика. *Психолог*. 2017. № 17. С.1–49.
6. Бойченко Л. Д. Проблемы насилия и трэффика: возникновение и предупреждение. Москва : Эксмо, 2004. 220 с.
7. Буше-Сольнье Ф. Практический словарь гуманитарного права. Москва : АСТ, 2004. 552 с.
8. Бугайчук А. Н. «Дідівщина» у школі, або булінг: проблема, яку не варто замовчувати. *Директор школи*. 2019. № 1. С. 16-23
9. Волков Б. С. Психология подростка. Москва : Астрель, 2002. 147 с.
10. Вечірко Н. О. Профілактика насильницької, жорстокої й агресивної поведінки: заняття з елементами тренінгу. *Психолог*. 2016. № 9. С.16-25.
11. Горбатова Е. А. Теория и практика психологического тренинга. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 320 с.
12. Голод, С. И. Социолого-демографический анализ состояния и эволюции семьи. *Социологические исследования*. 2008. № 1. С. 40–49.
13. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Психологічні науки*. 2013. № 114. С. 46–50.

14. Дубровська Є. М. Насильство в школі: Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 36 с.
15. Данько, Г. А. Як боротися з мобінгом і булінгом. *Охорона праці*. 2016. № 4. С. 18-20.
16. Задорожня Л. Ю. «Геть насильство над дітьми»: тренінгове заняття. *Соціальний педагог*. 2019. № 2. С. 24-32.
17. Іщинська О.А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі. Київ : Либідь, 2010. 68 с.
18. Камшилина Е. С. О причинах моббинга в організації. *Вестник ВГУ*. 2011. № 2. С. 186-190.
19. Колесов Д. П. Современный подросток. Взросление и пол.: Учебное пособие. Москва : Просвещение, 2003. 319 с.
20. Кон, И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15–18.
21. Калошин В. Ф. Підвищуємо емоційну стійкість: практичні поради педагогу. *Виховна робота в школі*. 2019. № 2. С. 28-32.
22. Кормило О. Ю. Явище боулінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук*. 2015. № 35. С. 174–187.
23. Король А. С. Причини та наслідки дослідження явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. № 1. С. 190.
24. Кочемировська О. О. Сучасний стан вивчення проблеми насильства: огляд традиційних концепцій та результати психосемантичного дослідження. *Вісник Харківського ун-ту*. 1999. № 460. С. 68 -71.
25. Константинова Л. П. Розуміємо інших. Володіємо собою: формування особистих рис учня. *Соціальний педагог*. 2019. № 5. С. 42-44.
26. Кошарная Г. Б. Основные подходы к изучению девиантного поведения. *Известия высших учебных заведений*. 2010. № 1. С. 70–81.
27. Коновалова В. Л. Моббинг как моббинг: источники и последствия психологического террора. *Кадровик*. 2011. № 3. С. 105-113.

28. Кулакова Н. Г. Юридическая ответственность родителей за ненадлежащее воспитание. Москва : Академия, 2016. 599 с.
29. Лушпай Л. І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Київ : Каравела, 2010. С. 126–131.
30. Малкіна І. Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. Київ : Наукова думка, 2005. 960 с.
31. Матвійчук В. О. Школа – простір без насильства. *Завуч*. 2019. № 5. С. 42-50.
32. Мерцалова Т. Ю. Насилие в школе: что противопоставить жестокости и агрессии? *Школа*. 2000. № 3. С. 25-32.
33. Меренков А. В. Семейное воспитание: кризис и пути его преодоления. Екатеринбург: Дрофа, 2001. 111 с.
34. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. №1. С 16-24.
35. Молчанова А. Д. Зупинити жорстокість: Соціально-етичні проблеми відносин підлітків: психологічний супровід. *Профтехосвіта*. 2019. № 3. С. 2-6.
36. Міщенко Н. Л. Ми та конфлікт: Формування навичок безконфліктного спілкування. *Соціальний педагог*. 2019. № 5 С. 10-12.
37. Найдьонова Л. А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Київ : Ліра-К, 2011. 324 с.
38. Новоселова Е. Н. Традиционная семья в большом городе: социальный атавизм и необходимая ценность. *Вестник Московского университета*. 2014. № 4. С. 166–188.
39. Новівок С. О. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистоянні булінгу. Київ : Магнолія, 2017. 186 с.

40. Новікова Л. К. Булінг. Причини та наслідки: профілактика насильства в шкільному середовищі. *Соціальний педагог*. 2019. № 5 (149). С. 32-33.
41. Ожійова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика. Харків : Знання, 2012. С. 10–20.
42. Павлиш С. А. Насильство щодо дітей в Україні. Київ : Академія, 2015. 146 с.
43. Пінчук І. Л. Словник-довідник для соціальних працівників і соціальних педагогів. Київ : Атолл, 2000. 260с.
44. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва : Аспект-Пресс, 2000. 216 с.
45. Пестерева Ю. С. Уголовно-правовая характеристика истязания. Москва : Эксмо, 2008. 200 с.
46. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде. *Вестник ТГПУ*. 2011. №. 6. С. 151–154.
47. Плашовецкий О. А. Поняття віку особи та його диференціація в кримінальному праві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. № 10. С. 389-392.
48. Погорелова Е. И. Психологические особенности подростков, включенных в ситуацию кибербуллинга. *Северо-Кавказский психологический вестник*. 2016. № 14. С. 47–53.
49. Поляруш С. І. Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу. Харків : Світ книг, 2017. С. 211–213.
50. Скидан С. М. Стратегії під час вирішування конфліктів: формування безконфліктного середовища. *Соціальний педагог*. 2019. № 5. С. 34-36.
51. Сирота Л., Позднякова В. Запобігання насильству в учнівських колективах. *Соціальний педагог*. 2010. № 11. С. 26-29.
52. Синягина Н. Ю. Школа без насилия. Методическое пособие. Москва : МарТ 2015. 150 с.

53. Солинець Л. Т. Система захисту дітей від жорстокого поводження. Київ : Алерта, 2005. 395 с.
54. Соловьев, А. В. Моббинг: психологический террор. *Справочник педагога*. 2008. № 9. С. 115-119.
55. Стельмах С. С. Антигуманізм: вчитель як фасилітатор булінгу в дитячому середовищі. Львів : Магнолія, 2014. 302 с.
56. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика. Київ : Кондор, 2012. 202с.
57. Сташко Ж. О. Як стають булерами? *Завуч*. 2019. № 5. С. 1.
58. Токарчук Р. Е. Насилие как составообразующий признак хищений: вопросы уголовной ответственности. Москва : АСТ, 2008. 178 с.
59. Чепань М. Л. Українська психологічна термінологія: словник-довідник. Київ : Либідь, 2010. 146 с.
60. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Флинта, 2002. С.193-197.
61. Захарченко И. Е. Форум-театр: формула выходы из кризиса Киев : Вікар, 2007. 66 с.
62. Холостова Е. И. Социальная работа с семьей. Москва : Вагриус, 2008. 95 с.
63. Харчишина М. О. Світ моїх емоцій та почуттів: профілактика конфліктів серед учнівської молоді. *Соціальний педагог*. 2019. № 5. С. 29-31.
64. Шиликов А. Ю. Теоретические аспекты моббинга как следствия конфликтного взаимодействия. *Власть*. 2013. № 4. С. 69-71.
65. Kowalski M. Cyberbullying: bullying in the digital age. Clemson : Limb, 2008. 218 p.
66. Limber S. Predictors of Bullying and Victimization in Childhood and Adolescence. Georgia : Brunner-Routledge, 2015. P.23-25.
67. Roffey S. Bully in schools. *Educational and Child Psychology*. 2000. № 5. P. 6-19.

68. Rose C. Risk and protective factors associated with the bullying involvement of students with emotional and behavioral disorders. *Educational and Child Psychology*. 2007. № 9. P. 148.

69. Smith K. School bullying: insights and perspectives. New York : Person, 1994. P. 65.

70. Stuckler D. The public health effect of economic crises and alternative policy responses in Europe: an empirical analysis. London : Roudedge, 2009. P. 315–323.

71. Joseph G. National School Climate Survey. The Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth in Our Nation's Schools. London : Roudedge, 2019. 240p.

72. Wolke D. Socioeconomic Status and Bullying: A Meta-Analysis. Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2010. P. 77-79.

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Матяш Олександр Валентинович, студент 2 курсу магістратури , форми навчання денної, факультету соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», адреса електронної пошти jokerbuhaha@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Формування стратегії захисту жертв булінгу у соціальній роботі» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Матяш О.В.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Ель Гуесааб К.